

พรมแดน อัตลักษณ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า
: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์
ในบริบทการท่องเที่ยว

รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ

“อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของประเทศไทยในสังคมไทย”

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ทวิช จตุวรพฤกษ์

พรมแดน อัตลักษณ์และกระบวนการกลายเปลี่ยนสินค้า
: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์
ในบริบทการท่องเที่ยว

รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ

“อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย”

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ทวิช จตุวรพฤกษ์

พรมแดนอัตลักษณ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว

ทวิษ จตุรพรฤกษ์

1. บทนำ

ความสำคัญของประเด็นปัญหา

คำว่า “ชาวเขา” เป็นผลผลิตของวาทกรรมที่รัฐ-ชาติไทยสมัยใหม่ใช้สร้าง “ความเป็นอื่น” ขึ้นมา เพื่อตีป้ายอย่างตายตัวให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานและใช้ทรัพยากรอยู่บนที่สูงประเทศไทยกลุ่มหนึ่ง อันได้แก่ ม้ง เมี่ยน อาข่า ลีซู ลาหู่และกะเหรี่ยง การประทับตราดังกล่าวกระทำโดยการหยิบยกเอาแบบแผนพฤติกรรมที่เป็นภาพลบบางอย่าง ซึ่งเป็นปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงต่างๆ มาเป็นเกณฑ์ในการจัดจำแนกได้แก่ การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนไปมาเพื่อติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และหาที่ทำกินใหม่ ถูกมองว่าเป็นการอพยพข้ามแดน อันเป็นการกระทำที่ไม่จงรักภักดีและทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของความเป็นอธิปไตยของรัฐ และเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ

ระบบการเกษตรบนที่สูงประกอบด้วยการทำไร่ข้าวที่และการทำไร่หมุนเวียน การทำไร่ข้าวที่เป็นระบบการผลิตที่มีการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าปฐมภูมิ มีการเพาะปลูกผสมผสานระหว่างฝิ่น ข้าวไร่และข้าวโพด โดยมีการเคลื่อนย้ายเป็นเงื่อนไขในการปรับตัวเมื่อเกิดภาวะผลผลิตตกต่ำ ส่วนการทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าทุติยภูมิ เป็นระบบการเกษตรที่มีการหมุนเวียนใช้ที่ดินอย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย และมีรอบหมุนเวียนการใช้พื้นที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสภาพป่าและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ระบบการเกษตรบนที่สูงทั้งสองประเภทถูกตีกรอบอย่างเหมารวมว่าเป็น “การทำไร่เลื่อนลอย” ถูกประทับตราบาปเป็นระบบการเพาะปลูกที่ทำให้เกิดการตัด ฟัน และโค่นต้นไม้และเผาทำลายพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวาง อีกทั้งยังเป็นการใช้ที่ดินอย่างสิ้นเปลือง ไม่ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่ามวลรวมทางเศรษฐกิจที่คุ้มค่า

ทำให้ “ชาวเขา” ถูกปักป้ายอย่างตายตัวว่าเป็นต้นเหตุของการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ของส่วนรวม เป็นภัยต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศ ตลอดจนเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติต่างๆ อีกด้วย อาทิเช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม การพังทลายของหน้าดิน และสภาพป่าถูกทำลาย เป็นต้น

ก่อนการสถาปนารัฐ-ชาติสมัยใหม่ กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงไม่เคยถูกมองว่าเป็นคนอื่นหรือเป็นปัญหามาก่อน บางกลุ่มเคยมีบทบาทสำคัญในการปกป้องขอบขัณฑสีมาของราชอาณาจักรจากอริราชศัตรูมาก่อน เช่น กะเหรี่ยง เป็นต้น ปัญหาชาวเขาเขาจึงเกิดจากผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-ชาติสมัยใหม่และประชาชนในเขตชายขอบ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแนวคิดเรื่องชายแดน มากกว่าจะเกิดจากการมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ (ปีนแก้ว 2543)

อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาชาวเขาเป็นการเมืองวัฒนธรรมของการสร้างความเป็นตัวตนของรัฐ-ชาติที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่หรือดินแดนมากกว่าความแตกต่างหลากหลายของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์

การนำเสนอเฉพาะภาพลบของกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขา ทำให้ “ชาวเขา” กลายเป็นผู้ร้าย หรือตัวการที่สร้างความเสียหายต่อส่วนรวมอยู่เสมอมา ภาพลบดังกล่าวได้รับการตอกย้ำจนกลายเป็นอัตลักษณ์อีกชุดหนึ่งที่รัฐ-ชาติไทยสร้างขึ้น แล้วยึดเหนี่ยวให้กับกลุ่มชนบนที่สูง เพื่อประโยชน์ในการจัดการและควบคุมให้เป็นไปตามความประสงค์ของรัฐ ที่ให้ความสำคัญกับการตรึงพื้นที่อย่างตายตัว มากกว่าการเปิดพื้นที่ให้กับความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่น

“ปางมะผ้า” ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำยาง ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำปาย เป็นพื้นที่ชายขอบห่างไกลศูนย์กลางอำนาจส่วนกลางและความเจริญ สภาพภูมิประเทศเนื่องแน่นไปด้วยทิวเขาสูงชันและสลับซับซ้อน ที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการทำนามีน้อย

แม้ว่า “ปางมะผ้า” เป็นพื้นที่ชายแดนที่อยู่ห่างไกลและเข้าถึงยาก แต่มีทั้งความสวยงามของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม เนื่องจากสภาพภูเขาในเขตปางมะผ้าเป็นภูเขาหินปูน ทำให้เป็นแหล่งของถ้ำและน้ำตกที่สวยงามมากมายหลายแห่ง ประชากรและชุมชนเกือบทั้งหมดประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้แก่ ไค (ไทใหญ่) ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ลahu (มูเซอ) และลีซู (ลีซอ) กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่นี้มานาน คือ ไทใหญ่ ชุมชนไทใหญ่ บางแห่งมีอายุเกินหนึ่งร้อยปี เช่น บ้านแม่ละนา น้ำสุผาเสื่อ เป็นต้น

แม้ว่าพื้นที่ลุ่มแม่น้ำยางจะเป็นถิ่นที่อยู่ขอไทใหญ่มายาวนาน แต่ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขตป่าเขาที่อยู่ห่างไกล และเข้าถึงได้ยาก ทำให้ไม่เป็นที่รู้จักของโลกภายนอกมากนัก การคัดค้านจากอำเภอปาย-สบป่อง-แม่ฮ่องสอน เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง โดยทหารช่างของกองทัพญี่ปุ่น เพื่อเป็นเส้นทางเดินทัพผ่านเข้าสู่เขตพม่า แต่เป็นเส้นทางที่ใช้สัญจรไม่สะดวกนัก

“ลุ่มน้ำยาง” เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น และกลายเป็นแหล่งปลูกฝิ่นขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของภาคเหนือตอนบน หลังจากที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานและปลูกผืนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา ได้แก่ ลาหู่ฉี ลาหู่ฉะเล และลีซุ

อำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทด้านการปราบปรามการปลูกผืนและการพัฒนาชาวเขาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2517 เป็นต้นมา ในพื้นที่เริ่มมีหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐทยอยกันเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งกรมการปกครอง กรมป่าไม้ กรมประชาสัมพันธ์ โรงเรียน สถานีตำรวจ และสถานีอนามัย เป็นต้น เส้นทางคมนาคมจึงได้รับการปรับปรุงให้มีสภาพที่ใช้งานได้ดีขึ้น และเริ่มมีรถยนต์รับจ้างวิ่งรับส่งผู้โดยสารจากป่า-สบป่อง (ปางมะผ้า)-แม่ฮ่องสอน

พื้นที่ลุ่มน้ำลำปางจึงมีเส้นทางเปิดออกสู่โลกภายนอกได้สะดวกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ทางหลวงแผ่นดินสายป่า-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน ยังคงมีสภาพเป็นถนนดิน จนกระทั่งปี พ.ศ.2537 ทางหลวงสายนี้จึงได้รับการปรับปรุงให้เป็นถนนลาดยางตลอดสาย

นอกจากเป็นแหล่งปลูกผืนที่สำคัญที่ได้รับการสนใจจากรัฐแล้ว พื้นที่กลุ่มน้ำลำปางเป็นที่รู้จักหรือเปิดออกสู่โลกภายนอกเป็นวงกว้างครั้งแรกในราวต้นทศวรรษที่ 2520 ในฐานะเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านโบราณคดี หลังจากที่มีนักนิยมไพรชาวตะวันตกได้สำรวจพื้นที่และค้นพบถ้ำผีแมนหลายแห่ง นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเริ่มเข้ามาเที่ยวในพื้นที่จากข้อมูลจากแหล่งข้อมูลแนะนำแหล่งท่องเที่ยวที่ตีพิมพ์ในนิตยสารของบริษัทการบินไทย ส่วนนักท่องเที่ยวชาวไทยยังไม่ค่อยรู้จักปางมะผ้ามากนัก

ปางมะผ้าเริ่มเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างขนานใหญ่ หลังจากทีโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ได้เข้ามาทำงานพัฒนาชาวเขาในพื้นที่กลุ่มน้ำลำปางตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 เป็นต้นมา วัตถุประสงค์หลักของโครงการก็เพื่อจำกัดการใช้ทรัพยากร บนพื้นที่สูง โดยการพยายามลดพื้นที่ปลูกผืนลง และผลักดันให้ชุมชนบนภูเขาเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ โดยการส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น กิจกรรมหลักของโครงการจึงมุ่งไปที่การห้ามปรามการทำไร่แบบช้ายที่และจำกัดการใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนลง โดยส่งเสริมให้หันมาปลูกพืชเงินสดทดแทนฝิ่น และมีการเตรียมชุมชนให้เรียนรู้ถึงการมีส่วนร่วมในการปกครองส่วนท้องถิ่น พื้นที่กลุ่มน้ำลำปางได้รับการยกฐานะ โดยแยกตัวออกมาจากการเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน มาเป็นกิ่งอำเภอปางมะผ้าในปี พ.ศ.2529

นับตั้งแต่ธุรกิจการท่องเที่ยวของประเทศไทยได้ขยายตัวและเฟื่องฟูอย่างมากเมื่อทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างครั้งใหญ่ขึ้นในทุกภูมิภาคของประเทศภาคเหนือกลายเป็นศูนย์กลางและจุดหมายปลายทางที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ความสวยงามของสภาพธรรมชาติ ความโดดเด่นของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งดึงดูดและสร้างความสนใจของนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี ในบรรดาจุดหมายทั้งหลายของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย “ชาวเขา” นับว่าเป็นสินค้าที่ขายได้อย่างหนึ่ง

การรณรงค์ให้ “ชาวเขา” เป็นวัตถุดิบสำคัญของการท่องเที่ยวเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง ในปี พ.ศ.2530 ซึ่งเป็น “ปีการท่องเที่ยวไทย” หรือ “Visit Thailand Year” นับตั้งแต่นั้นมา “ชาวเขา” ได้กลายเป็นสินค้าชาติพันธุ์ที่เป็นจุดขายสำคัญของธุรกิจการท่องเที่ยวในประเทศไทย ดังนั้น “สภาพธรรมชาติ” ของระบบนิเวศ และ “วัฒนธรรมท้องถิ่นที่แปลกและแตกต่าง” จากคนส่วนใหญ่ของประเทศของกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขา จึงถูกหยิบยกมาสร้างเป็นจุดขายเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้าถึงหรือไปสัมผัสกับความบริสุทธิ์ของสภาพธรรมชาติ และ “ความเป็นของแท้” ของวัฒนธรรมชนเผ่า ซึ่งประสบผลสำเร็จอย่างดี

หลังจากที่ดินนสายปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน ลาดยางเสร็จในปี พ.ศ.2537 นักท่องเที่ยวได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะถ้ำลอด เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านถ้ำลอดซึ่งแต่เดิมมีมีอาชีพทำนา เปลี่ยนมามีอาชีพเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เดินถือตะเกียงนำนักท่องเที่ยวเข้าไปชมถ้ำ และถ่อแพนาชมถ้ำ ทำให้มีรายได้ประจำวัน

เมื่อโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมันยุติบทบาทลงในปี พ.ศ.2541 พื้นที่ “ปางมะผ้า” มีเส้นทางคมนาคมสะดวก ผลจากการพัฒนาทำให้มีโครงสร้างพื้นฐานที่ดีขึ้น และได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยวแบบเดินป่า

การเป็นแหล่งโบราณคดีของถ้ำผิแมน สภาพธรรมชาติที่สมบูรณ์และสวยงาม เส้นทางที่คดเคี้ยวสูงชัน และความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้กลายเป็นจุดขายหลักของธุรกิจการท่องเที่ยว เป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยวที่ต้องการความท้าทายในการเดินทาง และปรารถนาที่จะสัมผัสกับความบริสุทธิ์ของธรรมชาติและความจริงแท้ของวัฒนธรรมชนเผ่า คำขวัญประจำอำเภอปางมะผ้าที่ทางราชการใช้ประชาสัมพันธ์ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวก็คือ “ถ้ำผิแมน แคนร้อยถ้ำ” ได้สะท้อนถึงการนำเอาการเป็นแหล่งโบราณคดี และความโดดเด่นของสภาพธรรมชาติ มาสร้างภาพแสดงแทนความเป็นปางมะผ้าสำหรับสร้างจุดเด่นให้กับพื้นที่

อย่างไรก็ตาม การที่ปางมะผ้าตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างอำเภอปายและอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยมของภาคเหนือ ทำให้ปางมะผ้าเป็นเพียงทางผ่านของนักเดินทางมากกว่าจะเป็นสถานที่พักแรม นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักจะนิยมพักค้างคืนที่อำเภอปายและแม่ฮ่องสอนมากกว่า ยกเว้นนักท่องเที่ยวเดินป่าที่ชื่นชอบการพักแรมในหมู่บ้านชาวเขา ดังนั้น ปางมะผ้าจึงยังคงสถานะเป็นพื้นที่ชายขอบที่ถูกมองแบบผ่านๆ ตัวอำเภอมีการเปลี่ยนแปลงช้าๆ เมื่อเทียบกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนหรือแม้แต่อำเภอปาย ที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเขตเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว หลังจากผ่านยุคการท่องเที่ยวเฟื่องฟูเป็นต้นมา

ความห่างไกลและความยากลำบากในการเข้าถึงของปางมะผ้า ทำให้ประสบปัญหาการเข้าถึงตลาดด้วย การปรับตัวเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ของชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ จะพบกับปัญหาการถูกกดราคาผลผลิต พ่อค้าคนกลางมักจะรับซื้อพืชผลในราคาต่ำกว่าปกติ

เพราะมีค่าใช้จ่ายในการขนส่งสูงกว่าที่อื่น ส่งผลให้การปลูกพืชพาณิชย์เพียงอย่างเดียวไม่อาจเป็นทางเลือกที่จะช่วยรักษาหรือยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตได้ ชุมชนที่อยู่ใกล้ทางหลวงจึงออกมาขายสินค้า ผลิตภัณฑ์ และผลผลิตการเกษตรให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางสัญจรผ่านไปมาตามจุดชมวิวและข้างทาง ส่วนชุมชนที่อยู่ห่างทางหลวงจะรวมกลุ่มกันจัดการการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเพื่อให้บริการกับนักท่องเที่ยวแบบเดินป่า

เท่าที่ผ่านมา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แม้ว่าจะไม่เท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในระดับที่ต้องเผชิญหน้ากัน การจัดลำดับความสัมพันธ์มีสองลักษณะแนบขนานกันไป ด้านหนึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนตัวเองให้ผสมกลมกลืนกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ในช่วงของการเผชิญกับการพัฒนา ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นการพยายามนิยามและนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ให้แตกต่างไปจากคนอื่น ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่ต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเมื่อเผชิญหน้ากับบริบทการท่องเที่ยว

การสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในพื้นที่ปางมะผ้า จึงไม่ใช่การแย่งชิงพื้นที่กายภาพ แต่เป็นการแข่งขันกันนิยามตนเองให้มีความโดดเด่นและต่างจากกลุ่มอื่น โดยมีรัฐและเอกชนหนุนหลัง เพื่อสร้างภาพแสดงแทนความเป็นปางมะผ้าที่มีจุดขายอยู่ที่ความห่างไกลเข้าถึงยาก ความเป็นธรรมชาติ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม

การเมืองเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่ปางมะผ้า จึงเป็นการแข่งขันกันเพื่อนำเสนอภาพแสดงแทนหรือการช่วงชิงความหมายของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ โดยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าที่แตกต่างกันในหลายลักษณะ ซึ่งเป็นยุทธวิธีในการนำเสนอตัวเองและเป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนตนเองให้สอดคล้องกับการเข้ามาของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ประเด็นคำถามของการวิจัยก็คือ ในบริบทของการท่องเที่ยวและกระบวนการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้สร้างภาพแสดงแทนความเป็นชาติพันธุ์ที่มีลักษณะเลื่อนไหลอย่างไรบ้าง การแข่งขันหรือต่อสู้เพื่อนำเสนออัตลักษณ์และกลยุทธ์ต่างๆ ในการเปิดพื้นที่สังคมของกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะอย่างไร

กรอบคิดการวิจัย

จากบริบทประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในแต่ละช่วงเวลานับตั้งแต่มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐชาติและระบบตลาดเป็นต้นมา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเมืองเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ปางมะผ้าไม่ได้เป็นการต่อต้านการครอบงำของรัฐในลักษณะการเผชิญหน้ากัน แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในด้านระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร และการนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ เนื่องจากพื้นที่ปางมะผ้ามีปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรไม่รุนแรงเหมือนที่อื่นๆ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง

กลุ่มชาติพันธุ์จึงไม่ได้เป็นการแข่งขันพื้นที่กายภาพ แต่เป็นการแข่งขันกันนิยามตนเองให้ต่างจากคนอื่นที่อยู่รอบข้าง

ก่อนที่อำนาจรัฐจะแผ่ครอบคลุมไปทั่วราชอาณาจักร ดินแดนที่อยู่ชายขอบ ขัณฑสีมาอย่างปางมะผ้าถูกจัดเป็นท้องที่ทุรกันดารและห่างไกลคมนาคม ก่อนที่จะมี “โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน” เข้ามาทำงานพัฒนาชาวเขาในพื้นที่ ปางมะผ้าเป็นอุคมองเป็นแหล่งปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอย ที่ต้องได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น เมื่อเข้าสู่ยุคของการท่องเที่ยวเพื่อพญา “ความเป็นปางมะผ้า” ได้ถูกรัฐสร้างและสนับสนุนให้เป็นพื้นที่ถูกท่องเที่ยว

ผลจากการกำหนดนโยบายในแต่ละช่วงเวลาดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนบนภูเขา เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างมาก ทั้งในด้านการเพาะปลูก การจัดการทรัพยากร และการนำเสนอภาพลักษณ์ชาติพันธุ์ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐในพื้นที่ปางมะผ้าไม่ได้สร้างปัญหาการแข่งชิงทรัพยากรที่นำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงเหมือนที่อื่น ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์จึง ไม่ได้เป็นการแข่งขันพื้นที่กายภาพ แต่เป็นการแข่งขันกันนิยามตัวเองและนำเสนอภาพแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ให้แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น โดยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าสำหรับเป็นจุดขายของการท่องเที่ยว

การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะใช้แนวคิดหลักดังนี้คือ การสร้างพื้นที่ทางสังคม ในที่นี้มองว่าเป็นทั้งปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมในการสร้างความเป็นชุมชน และเป็นเวทีการต่อสู้แข่งขันในการสร้างความหมาย หรือนิยามความเป็นตัวตน เพื่อเปิดพื้นที่สำหรับยื่นหยัดในโลกปัจจุบัน ซึ่งจะมีการเลื่อนไหลและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ความเป็นชุมชนไม่ได้ถูกจำกัดอยู่แค่เพียงท้องถิ่นหรือหมู่บ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่กายภาพเท่านั้น แต่เป็นเวทีหรือปฏิบัติการที่ถูกสร้างขึ้นมาจากการให้ความสำคัญกับการนำเสนอประเพณีและวิถีชีวิตของมนุษย์มาประยุกต์ใช้อย่างสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนและมีพลวัต

อัตลักษณ์ เป็นผลของการจัดระยะห่างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทำให้เกิดความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ การนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์จึงเป็นยุทธวิธีในการนำเสนอตัวตนหรือภาพแสดงแทนทางวัฒนธรรมของกลุ่ม ผ่านการแข่งขัน เจرجาต่อรอง และการต่อสู้หรือตอบโต้ระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งจะเลื่อนไหลไปตามเงื่อนไขและผลประโยชน์ที่แปรเปลี่ยนอยู่เสมอ ดังนั้น “อัตลักษณ์” นอกจากจะเป็นกระบวนการที่เลื่อนไหลไม่จบสิ้นแล้ว ยังมีลักษณะแตกต่างและหลากหลายด้วย กล่าวคือ อัตลักษณ์ของเราไม่ได้ถูกกำหนดทั้งหมด คนเราสามารถกำหนดอัตลักษณ์ที่แตกต่างเป็นการตอบโต้ได้เช่นเดียวกัน คนเราไม่ได้มีอัตลักษณ์เพียงหนึ่งเดียว แต่จะมีตัวตนที่ขัดแย้งกันเองมากมาย

การสร้างภาพแสดงแทนความจริง เป็นทั้งยุทธวิธีของการเปิดพื้นที่สังคมที่แสดงถึงการไม่ยอมจำนนต่อพลังการครอบงำของอำนาจรัฐและกระแสโลกาภิวัตน์ และเป็นการแข่งขันกันนิยามตัวตนหรือการช่วงชิงความหมายทางวัฒนธรรมระหว่างชนกลุ่มต่างๆ เนื่องจากโลกแห่งวัตถุไม่ได้มีความหมายในตัวเอง คนเราเป็นผู้สร้างความหมายขึ้น เราเป็นผู้ใช้ระบบ

แสดงแทนความหมายต่างๆ เช่น ความคิด และสัญลักษณ์ต่างๆ วัตถุไม่อาจสื่อความหมายได้เอง ภาษาและระบบสื่อความหมายอื่นๆ ต่างหาก ที่เราสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแสดงแทนความคิดของเรา คนเราใช้วัฒนธรรม ภาษา และภาพแสดงแทนความจริงต่างๆ มาสร้างความหมายขึ้นมา ทำให้โลกมีความหมาย และสื่อสารกับคนอื่นให้เข้าใจถึงความหมายนั้นๆ ได้ (Hall 1997)

พรมแดนชาติพันธุ์ ในแวดวงมานุษยวิทยามีการใช้คำว่า “พรมแดน” อยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่ หนึ่ง พรมแดนกายภาพ (territory) หมายถึงเส้นแบ่งดินแดน สอง พรมแดนทางสังคม (social boundary) เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ การรวมกลุ่ม และการจัดองค์กรทางสังคม สาม พรมแดนทางวัฒนธรรม (cultural boundary) เป็นเส้นแบ่งกันระบบสัญลักษณ์และการให้ความหมายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม การศึกษาพรมแดนในพื้นที่ปางมะผ้าเป็นการใช้ในลักษณะที่สามคือ พรมแดนวัฒนธรรม ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความแตกต่างหรือลักษณะเด่นเฉพาะตัวให้กับตนเอง

กระบวนการกลายเป็นสินค้า เป็นการศึกษาชีวประวัติของสิ่งของ โดยมองสิ่งของในฐานะสิ่งสร้างทางวัฒนธรรมที่ถูกนิยามให้มีความหมายเฉพาะเจาะจง และได้รับการจัดจำแนกหรือยกเลิกการเป็นวัตถุหรือสินค้า “สินค้า” จึงเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ทั่วไป การดำรงอยู่ของสินค้าเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของทั้งที่เป็นวัตถุและบริการ

ในขณะที่ “ของขวัญ” หรือ “ของกำนัล” เชื่อมโยงสิ่งของกับผู้คนเข้าด้วยกัน การไหลเวียนของของขวัญแสดงถึงการกระชับความสัมพันธ์ทางสังคมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ส่วน “สินค้า” มักถูกมองว่าเป็นตัวแทนความทะยานอยากของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งของ ซึ่งเป็นอิสระจากการควบคุมของศีลธรรมหรือข้อห้ามทางวัฒนธรรม เนื่องจากต้องจ่ายเงินซื้อหามาครอบครอง หาใช่ได้จากความสัมพันธ์ทางสังคมไม่

กระบวนการกลายเป็นสินค้าจึงเกี่ยวข้องกับการซ้อนทับกันอย่าสลับซับซ้อนขององค์ประกอบต่างๆ ทั้งเรื่องของเวลา วัฒนธรรม และสังคม หากสิ่งของใดๆ มีคุณลักษณะที่สามารถแปรผันเป็นสินค้าได้ มีช่องทางนำเสนอตัวเป็นสินค้า และมีบริบทเหมาะสมต่อการซื้อขาย สิ่งของเหล่านั้นก็จะกลายเป็น “สินค้า” ด้วยตัวเองได้

สังคมใดก็ตาม สามารถผลิตสิ่งของที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับคุณลักษณะของการเป็นสินค้านี้ได้มาก หรือสิ่งของเกือบทั้งหมดมีลักษณะดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า สังคมนั้นเป็นสังคมการค้า เช่น สังคมทุนนิยม เป็นต้น (Appadurai 1989: 13-15)

กระบวนการกลายเป็นสินค้าในที่นี้ จึงหมายถึงการเปลี่ยนสถานะของสิ่งของให้ มีคุณลักษณะที่สามารถผันแปรไปในบริบทของการซื้อขายต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องกับการเสนอตัวเป็นสินค้า

พื้นที่ศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกชุมชนในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นพื้นที่ศึกษา ดังต่อไปนี้

1. บ้านน้ำริน (ลีซู) ตำบลสบป่อง
2. บ้านก๊อดสามสิบ (ลีซู) ตำบลปางมะผ้า
3. บ้านบ่อไคร้ (ลาหู่) ตำบลปางมะผ้า
4. บ้านลูกข้าวหลาม (ลาหู่) ตำบลปางมะผ้า
5. บ้านเมืองแพม (กะเหรี่ยง) ตำบลถ้ำลอด
6. บ้านสบป่อง (ไทใหญ่) ตำบลสบป่อง

ระยะเวลาการวิจัย ตุลาคม 2545 ถึงกันยายน 2548

2. พื้นที่ อัตลักษณ์ และโลกาภิวัตน์

พื้นที่กับวัฒนธรรม

ที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจศึกษาระบบความเชื่อและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ สังคมระดับชนเผ่า และชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงระบบภูมิโนเวสและเงื่อนไขทางกายภาพต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ต่อมา นักมานุษยวิทยาเริ่มหันมาสนใจศึกษามิติทางวัฒนธรรมที่แวดล้อมพื้นที่ต่างๆ มากขึ้น แทนที่จะมองเป็นเพียงบริบทหรือภูมิหลังเท่านั้น ดังนั้น การศึกษาว่าพฤติกรรมได้รับการจัดวางและถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ต่างๆ อย่างไร จึงถูกให้ความหมายใหม่เช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญในแวดวงมานุษยวิทยาก็คือ ไม่เพียงแต่มุ่งศึกษาวัฒนธรรมในแง่มุมทางวัตถุและพื้นที่มากขึ้นเท่านั้น ยังได้โต้แย้งว่า “พื้นที่” เป็นองค์ประกอบสำคัญของทฤษฎีทางสังคมวัฒนธรรม ทำให้นักมานุษยวิทยาได้คิดและสร้างแนวคิดใหม่ๆ เพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมในเชิงพื้นที่ต่างๆ อาทิเช่น การก่อรูปของพื้นที่ พื้นที่เพศสภาพ พื้นที่ที่มีความหมายเฉพาะ พื้นที่การต่อสู้แข่งขัน พื้นที่ข้ามพรมแดน และการใช้พื้นที่เชิงยุทธวิธี เป็นต้น

การจำแนกประเด็นศึกษาดังกล่าวไม่ได้เป็นการแยกพื้นที่ต่างๆ ออกจากกันเป็นเอกเทศ แต่มองว่าพื้นที่เหล่านั้นมีการเหลื่อมซ้อนกัน พื้นที่ซึ่งรู้จักคุ้นเคยกันดีอยู่แล้ว ตัวอย่างเช่น รูปแบบบ้านเรือนและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จะได้รับความสำคัญน้อยลง หรือมีการตีความใหม่ ขณะที่พื้นที่ใหม่ๆ เช่น พื้นที่ข้ามพรมแดน ยุทธวิธีการใช้พื้นที่ในการนำเสนอตัวตนและแสดงอำนาจ จะมีความสำคัญมากขึ้น การจำแนกดังกล่าวจึงแสดงถึงความรู้สึกลึกซึ้งและเป็นจุดสนใจใหม่ๆ ที่กำลังเป็นที่นิยม

การศึกษาเรื่องชายแดนกับการอพยพ ราชากับอัตลักษณ์ พหุลักษณะของโลกาภิวัตน์ การท่องเที่ยวและความเป็นของแท้ ฯลฯ จึงเป็นการแสดงถึงความตั้งใจจริงของนักมานุษยวิทยาที่จะสร้างกรอบคิดทฤษฎีใหม่ๆ ว่าด้วยการศึกษาพื้นที่ในมิติต่างๆ ความสนใจต่อ “พื้นที่” และ “สถานที่” ไม่ได้เป็นความบังเอิญ แต่เป็นความจำเป็นหรือเป็นภารกิจสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ หากจะทำความเข้าใจความเป็นไปของโลก

ในการศึกษา “พื้นที่” ประเด็น “รูปร่าง” มักถูกละเลยเพิกเฉยอยู่เสมอ เนื่องจากมีความยากลำบากในการแยกแยะว่า อะไรคือภาวะวิสัยและวัตถุวิสัยของรูปร่าง อะไรคือความแตกต่างระหว่างพื้นที่กายภาพและพื้นที่นำเสนอตัวตน แนวความคิดว่าด้วย “การก่อรูปร่างของพื้นที่” ได้ผสมผสานความเห็นที่ตรงกันข้ามเหล่านี้เข้าด้วยกัน ให้ความสำคัญกับรูปร่างในฐานะเป็นทั้งวัตถุกายภาพและชีววิทยา เป็นประสบการณ์การมีชีวิต ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของผู้กระทำการ และเป็นพื้นที่ของการพูดและการกระทำทั้งหลาย

“รูปร่าง” หมายถึงคุณลักษณะทางชีววิทยาและทางสังคม ส่วน “การก่อรูปร่าง” หมายถึงวิธีการที่หลากหลาย คาดเดาได้ยาก ที่ก่อให้เกิดประสบการณ์ การสำนึกรู้ และการแสดง คนว่าเกี่ยวข้องกับโลกนี้อย่างไร “พื้นที่การก่อรูปร่าง” จึงเป็นพื้นที่ที่ประสบการณ์และสำนึกของมนุษย์ได้รับเอารูปแบบทางวัตถุและสถานที่เอาไว้ พื้นที่การก่อรูปร่างถูกนำเสนอในฐานะเป็นรูปแบบสำหรับทำความเข้าใจการสร้างพื้นที่ผ่านการเรียนรู้สภาพกายภาพของพื้นที่ ความเคลื่อนไหว และภาษาต่างๆ

การรับรู้และประสบการณ์คือพื้นที่ที่มีมากหรือน้อย มีส่วนสัมพันธ์กับอารมณ์ สภาพจิตใจ และความรู้สึกต่อตัวเอง ความสัมพันธ์ทางสังคม และพื้นฐานทางวัฒนธรรมของบุคคล ชาวตะวันตกรับรู้ว่ามีตัวตนในร่างกายอยู่แล้ว ก่อนเกิดวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งสร้างทางสังคม

ตัวมนุษย์เป็นทั้งเรือนร่างและร่างกาย การก่อรูปร่างและชีวิตประจำวันของมนุษย์นอกจากจะขึ้นอยู่กับกำกับการมีอยู่ตามสภาพทางกายภาพของสิ่งต่างๆ แล้ว ร่างกายยังมีส่วนถูกกำหนดโดยสังคมและวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ขณะที่ร่างกายเป็นองค์อินทรีย์ของปัจเจกบุคคลที่ขึ้นอยู่กับกำกับการสืบลูกหลานของตัวเอง การเลี้ยงดู และการดำรงอยู่ของคนอื่นๆ กับสภาพแวดล้อม แต่ความเป็นปัจเจกบุคคลทางชีววิทยาไม่อาจอยู่อย่างเอกเทศ ต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตทางสังคมอื่นๆ ด้วย ดังนั้น ร่างกายจึงมีหลายมิติ อาทิเช่น ร่างกายปัจเจกบุคคล ร่างกายทางสังคม การเมือง ผู้บริโภค และการแพทย์ เป็นต้น

Miles Richardson ได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจว่า ประสบการณ์และการรับรู้ของร่างกายกลายเป็นวัตถุได้อย่างไร โดยพิจารณาถึงวิธีการที่คนเราได้ปรับเปลี่ยนประสบการณ์เป็นสัญลักษณ์ และนำประสบการณ์ไปสร้างใหม่เป็นวัตถุ เช่น ข้าวของเครื่องใช้ ทำทาง และคำพูด ใดๆ เราใช้วัตถุสร้างสมประสบการณ์ เราเสกสรรปั้นแต่งประสบการณ์เป็นสัญลักษณ์ และเปลี่ยนสัญลักษณ์กลับมาเป็นประสบการณ์อีกทอดหนึ่ง Richardson เห็นว่า การมีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นการสร้างตัวตนหรือการเปลี่ยนพื้นที่เป็นวัตถุที่มีรูปร่างนั่นเอง

ในบทความเรื่อง Being-in-the-Market versus Being-in-The-Plaza หรือ “การจายตลาดกับการเดินห้าง” นั้น Miles Richardson ได้ใช้ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมศึกษาการก่อรูปร่างของพื้นที่ โดยได้สรุปเอาไว้ว่า ประสบการณ์การอยู่ในศูนย์การค้าเป็นเรื่องของ cultura หมายถึงการวางตัวหรือมีพฤติกรรมที่เหมาะสมและถูกต้อง ซึ่งตรงกันข้ามกับประสบการณ์การอยู่ในตลาด ที่เป็นเรื่องของ listo หรือความฉลาดเฉลียว การเตรียมพร้อมและการรู้เท่าทัน ดังนั้น สำหรับ Richardson แล้ว การมีประสบการณ์ในแต่ละพื้นที่ได้แสดงถึงพลวัตทางวัฒนธรรม

การสร้างตัวตนของพื้นที่โดยการเปลี่ยนพื้นที่เป็นสถานที่ มักจะเกี่ยวข้องกับการช่วงชิง หยิบฉวย (appropriation) และการปรับเปลี่ยนความหมาย (transformation) ของพื้นที่และสภาพธรรมชาติ ซึ่งแยกไม่ออกจากการผลิตใหม่และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบริบทของเวลาและสถานที่

นักมานุษยวิทยาให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวของการก่อรูปร่างของพื้นที่ และมองพื้นที่เป็นความเคลื่อนไหวมากกว่าเป็นวัตถุสิ่งของที่หยุดนิ่งตายตัว

Nancy Munn (1996) ได้สร้างแนวคิดที่เรียกว่า “สนามเคลื่อนที่ได้” (mobile spatial field) ซึ่งเป็นการนิยามพื้นที่ในเชิงวัฒนธรรม หมายถึงพื้นที่ที่กายภาพและความรู้สึกที่ยืดขยายออกจากร่างกาย/เรือนร่างของสถานที่ หรือการเคลื่อนที่ผ่านสถานที่ต่างๆ โดยได้ศึกษา “พื้นที่ที่ถูกกันออก” (excluded spaces) หรือเขตหวงห้าม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจงให้เป็นพื้นที่ต้องห้ามหรือถูกจำกัดการเข้าถึง เช่น ภายใต้อาณัติตามจารีตประเพณีหรือความเชื่อทางศาสนา ชาวอะบอริจินได้สร้างทางเดินอ้อม เพื่อรักษาระยะห่างจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือเลี่ยงไปให้ห่างไกลจนไม่ได้ยินเสียงเพลงจากพิธีกรรมบางอย่าง การเดินอ้อมจึงเป็นพื้นที่ของการปฏิเสธที่อยู่พื้นสายตา การเดินอ้อมแสดงถึงการยอมรับข้อห้ามของสถานที่ โดยการสร้างพื้นที่ชั่วคราว แตะใช้ซ้ำได้ขึ้นมาแทน นอกเหนือไปจากพื้นที่เคลื่อนที่ได้

การเดินอ้อมจึงเป็นการสร้างพื้นที่เฉพาะสำหรับเผชิญหน้ากับศูนย์อำนาจและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อาจก่อให้เกิดอันตรายได้

อัตชีวประวัติกับอัตลักษณ์

อัตลักษณ์มีประวัติความเป็นมา บางครั้งเรายอมรับว่าบุคคลมีอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดมาให้ แต่ปัจจุบันมีข้อโต้แย้งว่าอัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่ตกทอดกันมา แต่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และให้ความสนใจกับกระบวนการที่อัตลักษณ์ถูกสร้างหรือก่อรูปขึ้น

อัตลักษณ์มี 2 รูปแบบ ในมุมมองแบบเดิม ความเคลื่อนไหวหรือพลวัตทางสังคมต่างๆ (เช่น ชนชั้น เพศสภาพ และเชื้อชาติ ฯลฯ) ได้สร้างอัตลักษณ์ที่มีลักษณะสอดคล้องกันหรือเป็นหนึ่งเดียวและตายตัว ส่วนมุมมองในปัจจุบันเห็นว่า อัตลักษณ์มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ถูกสร้างขึ้นจากสิ่งที่แตกต่างกัน เราจึงต้องคำนึงถึงทั้งปัจจัยทางสังคมและจิตวิทยา อัตลักษณ์ของเราและของคนอื่น จึงมีลักษณะแตกกระจาย ขัดแย้ง และคลุมเคลือ

องค์ประกอบหนึ่งของการสร้างอัตลักษณ์คือกระบวนการประทับตรา คนเรามักจะประทับตราคนอื่น ซึ่งตราประทับนั้นๆ มักจะ (ไม่เสมอไป) ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้ถูกรตราหน้าไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์ของเราไม่เพียงได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์หรือการกระทำและผลในอดีตของมันเท่านั้น เหตุการณ์และการกระทำเหล่านั้น ยังถูกตีความใหม่เป็นระยะๆ อีกด้วย ขณะที่เรานิยามตัวเอง เรายังเชื่ออีกด้วยว่ามีพลังบางอย่างมากำหนดตัวเราได้ด้วย

อัตลักษณ์ที่เกิดจากการถูกประทับตราจากภายนอก เรียกว่า “อัตลักษณ์สาธารณะ” ส่วนที่เกิดจากการนิยามภายในเรียกว่า “อัตลักษณ์ส่วนตัว” การจำแนกเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าอัตลักษณ์ส่วนตัวเป็นเรื่องทางจิตวิทยา ส่วนอัตลักษณ์สาธารณะเป็นเรื่องทางสังคม แต่อัตลักษณ์ส่วนตัวเป็นเรื่องที่บอกว่า เรามองตัวเองอย่างไร มีความแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร ขณะที่อัตลักษณ์สาธารณะเป็นเรื่องที่คนอื่นมองเราว่าเป็นอย่างไร

ประเด็นคำถามคือ เราเลือกนำเสนออัตลักษณ์อย่างไรในแต่ละสถานการณ์ เรา
จะเปลี่ยนอัตลักษณ์หรือไม่ เมื่อรู้ว่าจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทน และผลประโยชน์ส่วนตัวมี
ส่วนกระตุ้นให้เราสร้างอัตลักษณ์ใหม่เพิ่มขึ้นหรือไม่

ในการศึกษาอัตลักษณ์ จึงต้องคำนึงถึงมิติด้านเวลาและสถานที่ ภายใต้อะไร
การณต่างๆ ในการศึกษาอัตลักษณ์ของคนอื่น จึงต้องมีการเลือกสรร เน้นย้ำ และพิจารณาถึง
ผลกระทบที่เกิดจากพลวัตทางสังคมด้วย เช่น ชนชั้น เชื้อชาติ ชนชาติ ชาติพันธุ์ เพศสภาพ และ
ศาสนา ดังนั้น การศึกษาอัตลักษณ์ทำให้เกิดเรื่องเล่าขึ้นมา หากเราถามถึงอัตลักษณ์ของใครก็ตาม
เรื่องราวต่างๆ จะถูกบอกเล่า อัตลักษณ์ของคนเราจึงแยกไม่ออกจากเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นมา
ก่อนแล้ว (Sarup 1996)

ในบริบทที่ระบบทุนนิยมโลกได้กำเริบเสิบสานไปสู่บริโภคนิยมและระบอบ
ประชาธิปไตยได้พัฒนาไปสู่สิทธิพลเมือง อัตลักษณ์ในระดับสังคม จึงหมายถึงการแสดงออก
ของสิทธิพลเมืองในรูปของความแตกต่างเฉพาะตัว การเชื่อมประสานและความสามารถในการ
สร้างความตระหนักต่อเพื่อนบ้านและผู้ร่วมงานว่าถูกกดขี่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร การ
มีอัตลักษณ์ร่วมกันทำให้คนเรารู้สึกมั่นคง เห็นอกเห็นใจคนอื่นที่ร่วมชะตากรรมและตกอยู่ใน
สถานการณ์เดียวกัน หรือยอมรับกฎกติการ่วมกันได้มากขึ้น

อัตลักษณ์สังคม/ท้องถิ่น จึงหมายถึงพื้นที่และความเชื่อมโยงของทักษะต่อการ
มีชีวิต ในแง่หนึ่ง อัตลักษณ์ได้สร้างสำนึกของความมีลักษณะเฉพาะตัวและสำนึกร่วมของการ
เป็นสมาชิกกลุ่ม ในอีกแง่หนึ่ง อัตลักษณ์ได้สร้างอุดมการณ์และความเชื่อที่มีเป้าหมายร่วมกัน
ส่วนนี้เป็นสำนึกความเป็นพลเมือง หากรวมทั้งสองแง่เข้าด้วยกัน คนเราจะมีอัตลักษณ์ซ้อนทับ
กันทั้งระดับสังคมและท้องถิ่น

อัตลักษณ์ที่แตกต่างจะซ้อนทับกันและอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนหรือไม่ ขึ้น
อยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ ความมั่นคง ความคลอนแคลน ความเห็นอกเห็นใจ และ
ความเมตตา ความมั่นคงของอัตลักษณ์มาจากภาวะผู้นำ การร่วมแรงร่วมใจ และการสร้างความ
สมัคสมานระหว่างคนต่างกลุ่ม และการจួយโอกาสกำหนดทางเลือกที่เหมาะสมได้ ส่วนความ
คลอนแคลนหรือไม่มั่นคงของอัตลักษณ์ เกิดจากการไม่มีทางเลือกที่ยั่งยืน ความเห็นอกเห็นใจ
นำไปสู่การอุทิศตน และการรวมกันเป็นหนึ่งเดียว เพื่อเผชิญปัญหาาร่วมกัน หากปราศจาก
ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน การเมตตาต่อความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนอื่นและส่วนรวม
การใช้ความรุนแรงแก้ไขปัญา และสังคมเสี่ยงภัยจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามมา

อัตลักษณ์จึงขึ้นอยู่กับการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองว่าเป็นอย่างไร ความเชื่อมั่นถูก
สร้างขึ้นและถูกทำลายอย่างไร และจะสร้างความเป็นปึกแผ่นกับการร่วมไม้ร่วมมือกับกลุ่มและ
เครือข่ายได้อย่างไร

โลกาภิวัตน์กับท้องถิ่น

กระบวนการโลกาภิวัตน์และชุมชนาภิวัตน์เกิดขึ้นควบคู่และอยู่ร่วมกันในพื้นที่ทุกระดับ กระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่แต่ละแห่ง จะมีการแสดงตัวของกระแสท้องถิ่นนิยมเกิดขึ้นมาปะทะด้วยเสมอ การแสดงตัวในระดับท้องถิ่นนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบริบทในระดับโลกได้เช่นกัน การรับรู้ในด้านต่างๆ ของท้องถิ่นก่อรูปจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งก่อให้เกิดปฏิบัติการในระดับท้องถิ่นมากมาย ปฏิบัติการดังกล่าวถูกเร่งเร้าจากแรงบันดาลใจของท้องถิ่นที่โดยมากเป็นผลมาจากภาพลักษณ์และความคาดหวังในระดับโลก ปฏิบัติการของท้องถิ่นต่างๆ เหล่านี้จะนำไปสู่ภาวะไร้ระเบียบในระดับโลก

โลกาภิวัตน์และชุมชนท้องถิ่นนิยมเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับโลกและชุมชนท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้อาจเกิดขึ้นกับระดับการจัดองค์กรทางสังคมในทุกพื้นที่

โลกาภิวัตน์และท้องถิ่นนิยมเป็นกรอบการตีความการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและการเมืองวัฒนธรรมข้างต้น ที่มีความหมายหรือส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ของบุคคล แบบแผนความน่าเชื่อถือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ และอคติต่างๆ วาทกรรมทั้งสองมีการเชื่อมโยงกัน ก่อให้เกิดการก่อรูปอัตลักษณ์ทางสังคม เป็นบ่อเกิดของการนำเสนอตัวเอง และเป็นพื้นฐานสำคัญของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืน

ในอีกแง่หนึ่ง พลังของกระแสโลกาภิวัตน์ต่างจากจักรวรรดินิยมตรงที่ว่า มันสามารถดูดซับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของมันได้อีกด้วย ไม่ได้กดขี่หรือครอบงำงานท้องถิ่นสูญเสียลักษณะเฉพาะตัวไปเพียงด้านเดียว อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์ จะถูกชมเชย ถูกซื้อ ถูกฉ้อ และหีบขี้มได้สะดวกมากขึ้น บางครั้งกลายเป็นจุดขายของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ ที่เปิดโอกาสและพื้นที่ให้วัฒนธรรมท้องถิ่นมีที่ทางของตัวเองได้

ปัญหาสำคัญของเราก็คือ ระบบเศรษฐกิจที่แบ่งแยกผู้ผลิตออกจากผู้บริโภค ทำให้ผู้คนแปลกแยกจากธรรมชาติ มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด มีการแข่งขันสูงขึ้น โดยมีสำนักความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและปัญหาส่วนร่วนน้อยลง ระบบเศรษฐกิจโลกได้บั่นทอนพลังสังคมที่มนุษย์เคยพึ่งพาอาศัย เป็นต้นว่า ชุมชน ครอบครัว อากาศบริสุทธิ์ ความมั่นคงในชีวิต และน้ำสะอาด ฯลฯ

โลกาภิวัตน์ทำให้ผู้คนรู้สึกเปล่าเปลี่ยวและแปลกแยกกับเกณฑ์คุณค่าทางสังคมและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเดิมที่เป็นที่คุ้นเคยว่าเป็นสิ่งที่ตายไปแล้ว ที่สำคัญที่สุดคือ โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดความสิ้นหวังต่อรัฐ-ชาติและระบอบการปกครองของมัน

จนมีการมองกันว่า ทุกวันนี้ นักค้าเงินใช้เงินกว่า 2 ล้านล้านดอลลาร์ไปทำกำไร

จากตลาดหุ้นทั่วโลก ส่งผลให้ตลาดหุ้นและอัตราการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศผันผวน และไม่ได้เกิดการผลิตจริง เป็นการทำให้กำไรจากการค้าเงิน ส่งผลให้เศรษฐกิจระดับชาติถูกทำลาย มีการซื้อขายและควรวมกิจการบริษัทต่างๆ และซื้อนักการเมืองเป็นพรรคพวก

กรมองภาพโลกาภิวัตน์ดังกล่าวถูกเพียงบางส่วน โลกาภิวัตน์ไม่ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบเศรษฐกิจและระบอบการเมืองระดับโลกเท่านั้น ยังเป็นรากฐานของการตีความวัฒนธรรมใหม่ และเกิดเครือข่ายสังคมระดับโลกขึ้นมาด้วย

โลกาภิวัตน์และท้องถิ่นนิยมเป็นวาทกรรมสังคมที่ทำให้พลเมืองเกิดความเข้าใจและสร้างความตระหนักต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจการเมือง และรับรู้ถึงอัตลักษณ์ของตัวเอง อันจะนำไปสู่การแนวความคิดใหม่ๆ เกี่ยวกับรัฐและประชาธิปไตย เกิดการเคลื่อนไหวในเชิงสัญลักษณ์และนำเสนออัตลักษณ์ที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย ที่เรียกว่า “การเมืองวัฒนธรรม” ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นพื้นที่ที่จะมีการจัดการและปรับเปลี่ยนตัวเองต่าง ๆ นานา เพื่อรองรับกระแสโลกาภิวัตน์

อย่างไรก็ตาม ชุมชนท้องถิ่นเป็นสถานที่หรือแหล่งรวมของการใช้อำนาจกดบังคับและปฏิบัติการต่างๆ ที่นำไปสู่การตื่นตัวหรือความแตกแยกก็ได้ กระบวนการท้องถิ่นนิยมจะเป็นสัญลักษณ์ของความแตกแยกหรือเป็นโอกาสของการรื้อฟื้นใหม่ ขึ้นอยู่กับการเตรียมการหรือจัดวางทางสังคมของท้องถิ่น และการเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐ การรื้อฟื้นความเป็นท้องถิ่นเป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้และสมรรถนะทางสังคม ซึ่งจะส่งผลให้ท้องถิ่นมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและมีความยั่งยืนได้

กระแสท้องถิ่นนิยมทำให้เกิดการรับรู้ถึงพื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับความแตกต่างหลากหลายของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม วาทกรรม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่างๆ พื้นที่จึงเป็นทั้งการร่วมแรงร่วมใจภายในเครือข่ายชุมชนเพื่อความอยู่รอด เป็นการต่อต้าน เป็นการขยายเครือข่าย และเป็นการเชื่อมโยงสู่การเคลื่อนไหวทั้งทางด้านการตลาดและการสร้างภาพลักษณ์ในระดับภูมิภาคและระดับโลก

จะเห็นว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์และท้องถิ่นนิยมไม่ได้เป็นเส้นทางราบเรียบหรือเป็นเส้นตรง ทั้งคู่อาจทำให้ระบบเศรษฐกิจและสังคมอยู่ในภาวะเปราะบาง ไม่มั่นคง หรืออาจเป็นโอกาสของการปรับเปลี่ยนไปสู่ภาวะที่มั่นคงยั่งยืนมากกว่าเดิมก็เป็นได้

3. ความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

การตั้งถิ่นฐานและการทำไม้

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งชุมชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำลางมานานคือไทใหญ่ ชุมชนเก่าแก่ของชาวไทใหญ่ในพื้นที่ได้แก่บ้านแม่ละนา น้ำสุผาเสื่อ ไม้สูง ชุมชนเหล่านี้มีอายุเกินร้อยปี ชาวไทใหญ่เริ่มมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้เป็นครั้งแรก บริเวณลุ่มน้ำแม่ละนา เมื่อประมาณ 200 ปีเศษที่แล้วมา (ประมาณปี พ.ศ.2342) โดยมีบ้านแม่ละนาเป็นชุมชนแรก หลังจากนั้นได้มีการขยายไปตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่นาตามหุบเขาขนาดเล็กเพิ่มขึ้น ได้แก่ บ้านไม้สูง บ้านปางคาม และบ้านนาปูม โดยมีการทำนาในระบบเหมืองฝายและทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็กตามหุบเขา เป็นระบบการผลิตหลัก

พื้นที่ลุ่มน้ำลางมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เพิ่มขึ้น เมื่อมีกลุ่มครัวเรือนกะเหรี่ยงจากเขตอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้เคลื่อนย้ายมาบุกเบิกที่นา และตั้งบ้านเรือนที่บ้านเมืองแพม (อยู่ใกล้แม่น้ำแม่แพม สาขาย่อยของแม่น้ำลาง) เนื่องจากเห็นว่าสภาพพื้นที่เหมาะสม เพราะมีนาเก่าที่ชาวไทใหญ่ทิ้งร้างไป ให้ปรับเป็นที่นาใหม่ และมีพื้นที่เหมาะสำหรับบุกเบิกที่ไร่เพิ่มขึ้น ชาวกะเหรี่ยงกลุ่มนี้ได้ตั้งชุมชนมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2470 ต่อมา มีชาวกะเหรี่ยงจากอำเภอปายได้เคลื่อนย้ายมาตั้งชุมชนที่บ้านแม่อุ้มองอีกแห่งหนึ่ง

ลุ่มน้ำลางแต่เดิมเป็นพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะไม้สัก และมีสัตว์ป่าชุกชุม ชาวบ้านเล่าว่าเคยมีการให้สัมปทานกับทั้งบริษัทเอกชนและองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) มาหลายครั้ง ในการทำไม้ช่วงแรกๆ บริษัททำไม้จะใช้แรงงานกะเหรี่ยงและไทใหญ่จากพม่าเป็นส่วนใหญ่ ต่อมามีการจ้างชาวไทใหญ่และกะเหรี่ยงในพื้นที่เพิ่มเติมบ้าง โดยใช้ช้างชักลากไม้ลง “น้ำของ” เพื่อไปยังแม่น้ำปาย และล่องลงสู่แม่น้ำสาละวินต่อไป

การทำไม้ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำได้สะดวกยิ่งขึ้น เนื่องจากมีถนนที่ทหารญี่ปุ่นตัดเอาไว้เป็นเส้นทางลำเลียงในช่วงสงคราม จึงมีการชักลากไม้ออกมารวมไว้ที่บ้านท่าไคร้ แล้วลำเลียงขึ้นรถบรรทุกออกไปยังอำเภอปาย และไปสู่เชียงใหม่ในที่สุด ในปี พ.ศ.2515 องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ได้รับสัมปทานทำไม้ครั้งสุดท้าย ซึ่งทำให้ไม้สักถูกตัดแทบจะหมดไปจากป่าในพื้นที่นี้ (อารยะ 2546: 46)

ในช่วงการตั้งถิ่นฐานนี้ พื้นที่ลุ่มน้ำลางเป็นเขตป่าทึบ อยู่ห่างไกล และยากต่อการเข้าถึง เมื่อครั้งที่มีการบุกเบิกตั้งหมู่บ้านใหม่ๆ บริเวณนี้เป็นป่าไม้สัก ชุมชนตั้งอยู่กระจัดกระจายบริเวณลุ่มน้ำขนาดเล็กตามหุบเขาต่างๆ ชาวไทใหญ่และกะเหรี่ยงมีอาชีพทำนาและไร่หมุนเวียน

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยใหญ่กับกะเหรี่ยงในช่วงการตั้งถิ่นฐาน มี 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์เชิงซื้อขายแลกเปลี่ยนข้าวของ กับความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้น ระหว่างเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นกับลูกบ้าน

สิ่งของที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างกัน นอกจากพันธุ์พืช ผลผลิต และ ข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีการแลกเปลี่ยนความรู้และวิธีการ เพาะปลูกพืชบางชนิดด้วย อาทิเช่น ชาวกะเหรี่ยงไปเอาพันธุ์ข้าวนาและเรียนรู้วิธีการปลูกจาก ไทยใหญ่ ส่วนชาวไทยใหญ่เอาพันธุ์ผัก และ ไปเรียนรู้วิธีการปลูกผักบางชนิดจากชาวกะเหรี่ยง

ส่วนการแลกเปลี่ยนผลผลิตและสินค้า ชาวกะเหรี่ยงมักเอาฟริกไปแลกกับเกลือ จากพ่อค้าชาวไทยใหญ่ที่ไปซื้อเกลือจากเมืองปาย โดยมีศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนหรือตลาดอยู่ ระหว่างกลางของสองหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นบ้านสบป่อง (บริเวณที่เคยเป็นตลาด แลกเปลี่ยนสินค้าปัจจุบันเป็นที่ตั้งของชาวบ้านนาหลวง) สำหรับข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นใน ชีวิตประจำวันอื่นๆ เช่น เสื้อผ้า ไม้ขีดไฟ มีด ฝ้าย และน้ำตาล ฯลฯ เป็นต้น ชาวบ้านแถบนี้จะเดิน เเท้าไปซื้อที่เมืองปาย

ในการเดินทางไปเมืองปาย ชาวกะเหรี่ยงนิยมแวะค้างแรมที่บ้านแม่มาเดิงทั้งขา ไปและขากลับ บ้านแม่มาเดิงเป็นชุมชนชาวไทยใหญ่อยู่ใกล้เมืองปาย นอกจากจะเป็นที่พักแรมแล้ว ยังเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนเกลือ และอาหารที่จำเป็นบางอย่าง เช่น ปลาทุเค็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น

ในด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบมีลำดับชั้น ชาวกะเหรี่ยงมองว่าชาวไทย ใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม และมีฐานะความเป็นอยู่เป็นหลักเป็นฐานมาก่อน ประกอบกับ กำนันซึ่งเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นที่เป็นชาวไทยใหญ่มาก่อน (ชาวไทยใหญ่ยังคงได้รับคัดเลือก เป็นกำนันในเขตตำบลสบป่อง และถ้ำลอดมาจนถึงปัจจุบัน) ดังนั้น ในช่วงเข้าพรรษาของทุกปี ชาวกะเหรี่ยง (ทั้งจากบ้านเมืองแพม และแม่อุ้มมองที่มาตั้งชุมชนที่หลัง) ได้ไปร่วมพิธีคำหัวอวย พร (ก้นคอ) ที่บ้านกำนันที่เห็นชาวไทยใหญ่เป็นประจำ อันเป็นการแสดงความคารวะและยอมรับ ในอำนาจการปกครองท้องถิ่น

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ทหารช่างของกองทัพญี่ปุ่นได้เข้ามาตัดถนนจาก เมืองปายไปยังแม่ฮ่องสอน เพื่อเป็นเส้นทางเคลื่อนทัพเข้าไปยังเขตประเทศพม่า การใช้ถนนเส้น นี้เป็นเส้นทางคมนาคมในช่วงแรกๆ เริ่มจากมีรถสองแถววิ่งรับส่งผู้โดยสารผ่านพื้นที่ ต่อมา ได้ เปลี่ยนเป็นรถยนต์บรรทุกเล็กหกล้อ ส่วนรถยนต์โดยสารประจำทางของบริษัทเปรมประชาเพิง ได้รับสัมปทานเดินรถตามเส้นทางเชียงใหม่-ปาย-แม่ฮ่องสอน เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2526 ที่ผ่าน มานี้เอง

ปัจจุบันนี้ นอกจากจะมีรถยนต์โดยสารประจำทางแล้ว ยังมีรถตู้วิ่งรับส่ง ผู้โดยสารจากเชียงใหม่ไปยังแม่ฮ่องสอนเพิ่มขึ้น ซึ่งรถตู้ได้แวะจอดรับส่งผู้โดยสารที่ปางมะผ้า ด้วย

การเคลื่อนย้ายและการปลูกฝิ่น

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำตมเป็นลำดับถัดมา คือ ลาหู่ มีทั้งชาวลาหู่ฉี (มุเซอแดง) และลาหู่ฉีเล (มุเซอคำ) กลุ่มที่เคลื่อนย้ายเข้ามาก่อน ได้แก่ ชาวลาหู่ฉี จากทางใต้ของภูพานในเขตพม่า โดยมีแสนคำลือเป็นผู้นำ ได้เข้ามาตั้งชุมชนที่บ้านแสนคำลือและแอโก กลุ่มนี้เคยรู้จักกับชาวกะเหรี่ยงเมืองแพมมาก่อน เมื่อครั้งที่ชาวเมืองแพมไปคล้องช้างในเขตพม่า และเคยเดินทางมาเยี่ยมเยียนเป็นครั้งคราว เมื่อเห็นว่าบริเวณนี้มีพื้นที่เหมาะสำหรับปลูกฝิ่น จึงได้ย้ายมาอยู่ ต่อมาได้แยกไปตั้งชุมชนที่บ้านผามอน ยาป่าแหน และห้วยแห้ง หลังจากนั้นไม่นาน ชาวลาหู่ฉีเลโดยการนำของจะโป้ ได้เคลื่อนย้ายมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านจะโป้ และได้แยกไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านบ่อไคร้ ผาเผือก และลูกข้าวหลาม

สาเหตุของใจของการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของชาวลาหู่ทั้งสองกลุ่ม นอกจากเพื่อหาที่ทำกินที่เหมาะสมกับการปลูกฝิ่นแล้ว ยังมีแรงกดดันจากความไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน อันเนื่องมาจากการคุกคามของโจรผู้ร้าย กล่าวคือ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2493 เป็นต้นมา เพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดีกับรัฐบาลจีนคอมมิวนิสต์ รัฐบาลพม่าได้ใช้กำลังขับไล่กองกำลังจีนฮ่อ สังกัดกองพล 93 ที่แตกทัพล่าถอยออกจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ออกจากดินแดน

ผลจากการไล่ล่านี้ทำให้กองกำลังจีนฮ่อต้องล่าถอยและออกยาก จนต้องออกไปลี้ภัยตามชายแดนไทยกับพม่าและแถบรัฐฉาน ต้องอพยพหลบหนีเข้าสู่เขตไทยเป็นจำนวนมาก ประกอบกับช่วงเวลานั้น พื้นที่ชายแดนฝั่งไทย นอกจากจะเป็นพื้นที่ป่าเขาที่อุดมสมบูรณ์แล้ว ยังมีเจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนคอยเฝ้าระวังและตรวจตราตลอดแนวพรมแดนด้วย ทำให้ชาวบ้านสามารถตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกที่ทำกินได้อย่างสะดวกและปลอดภัยกว่าเดิมมาก

การที่วิถีชีวิตใหม่มีความมั่นคงปลอดภัยกว่าเดิม ก่อให้เกิดแรงจูงใจในการเคลื่อนย้ายสูงขึ้น กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงได้เกิดการเคลื่อนย้ายขนานใหญ่ตามมาอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน แม้ว่าเงื่อนไขด้านระบบนิเวศและการเมืองได้เปลี่ยนไปแล้วก็ตาม แต่มีแรงจูงใจด้านการจ้างแรงงานเกิดขึ้นแทน

ประมาณปี พ.ศ.2508 กลุ่มครัวเรือนชาวลีซุได้เคลื่อนย้ายมาจากเขตอำเภอปาย มาตั้งชุมชนที่บ้านน้ำริน ใกล้กับคอยสิงโต ซึ่งเป็นบริเวณที่เหมาะสมสำหรับปลูกฝิ่นที่สุดแห่งหนึ่งในเขตตอนบนของแม่ฮ่องสอน¹

การปลูกฝิ่นของชาวลาหู่และลีซุในระยะแรก มีพ่อค้าชาวจีนฮ่อ ไทใหญ่ คนเมือง และลีซุจากคอยสามหมื่นมารับซื้อถึงที่ ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกฝิ่นอย่างรวดเร็ว ในช่วงนี้ ฝิ่นเป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนกับข้าวของเครื่องใช้ได้เป็นอย่างดีไม่แพ้เงินตรา

¹ พื้นที่ปลูกฝิ่นขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงในแถบนี้ ได้แก่ คอยหมากพริก และคอยผีลู่ อำเภอปาย กับคอยฮั่น และคอยสิงโต อำเภอปางมะผ้า

ในช่วงที่มีการปลูกผัสดันมากในพื้นที่ลุ่มน้ำตาง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในเชิงการค้าและแลกเปลี่ยนมีความคึกคักอย่างมาก ตลาดซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่ที่บ้านแม่ละนาและสบป่อง ซึ่งเป็นชุมชนไทใหญ่ ส่วนในระหว่างชุมชนบนภูเขาด้วยกันมีการแลกเปลี่ยนกันโดยตรงอยู่แล้ว เช่น ชาวลาหู่จากบ้านแสนคำลือเอาเสื้อผ้าไปแลกกับผืนที่บ้านจะโป้ เป็นต้น

ส่วนพ่อค้ามาต่างจากต่างถิ่นชาวจีนฮ่อ และพ่อค้าวัวต่างชาวไทใหญ่ทั้งจากในและนอกพื้นที่ (จากเมืองปาย ปางหมู และหมอกจำแป่) ได้นำสินค้าข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น (เช่น หม้อ ไห) มาขายหรือแลกกับผืนกับชาวบ้านละแวกนี้ ที่บ้านสบป่องและแม่ละนาอยู่เป็นประจำ เช่น เกลือ เสื้อผ้า เครื่องมือทำการเกษตร ฯลฯ หากกลับจะซื้องา เมียง วัว และควาย จากไทใหญ่ ซื้อพริกและของป่าจากกะเหรี่ยง และซื้อหมูกับผืนจากลาหู่และลีซู กลับไปขายอีกทอดหนึ่ง

ส่วนการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ก็เป็นอย่างคึกคักไม่แพ้กัน ชาวบ้านจากแม่ละนาเล่าว่า หน้าผาจะมีชาวลาหู่ลงคอยเอาผืนมาแลกข้าวและผลไม้กับไทใหญ่ ส่วนกะเหรี่ยงเอาวัวเอาควายไปขายและซื้อของกินของใช้จากบ้านไทใหญ่ สำหรับลาหู่กับกะเหรี่ยงมีการแลกข้าวแลกพริกกันเป็นประจำอยู่แล้ว รวมทั้งมีชาวกะเหรี่ยงที่ติดผืนหลายรายไปรับจ้างทำงานในสวนผืนของลาหู่แลกกับผืนอีกด้วย

ระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เคลื่อนย้ายมาที่หลังเหล่านี้ คือระบบการเกษตรแบบไร่ย่ำที่ โดยปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และผืนในเขตภูเขาเป็นพืชหลัก ตั้งแต่นั้นมา พื้นที่ลุ่มน้ำตางมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีชุมชนใหม่เกิดขึ้นอีกหลายแห่ง ทั้งจากการแตกตัวจากชุมชนเดิมและเกิดจากการเคลื่อนย้ายมาตั้งชุมชนใหม่

ผลจากการเคลื่อนย้ายได้ก่อให้เกิดการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว แรงกดดันประชากรดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบการใช้และจัดการทรัพยากรในพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ แต่เดิมมีชุมชนไทใหญ่และกะเหรี่ยงเพียงไม่กี่แห่งทำนาและทำไร่ข้าวอยู่ตามหุบเขาขนาดเล็กกระจัดกระจายกัน ได้แก่ แม่ละนา เมืองแพม นาปู่ป้อม ห้วยน้ำโป่ง และสบป่อง โดยเฉพาะที่แม่ละนามีที่นาขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่ การทำนาเพียงอย่างเดียวก็พอกิน จึงไม่จำเป็นต้องทำไร่ข้าวมาก่อน

หลังจากมีการเคลื่อนย้ายมาตั้งชุมชนเพิ่มขึ้นของชาวลาหู่ ทำให้ชาวไทใหญ่ต้องขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น สำหรับทำไร่หมุนเวียน ทำสวนเมียง และปลูกไม้ผล เพื่อปกป้องอาณาเขตของชุมชนจากการขยายพื้นที่ปลูกผืนของลาหู่อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากหลังจากเคลื่อนย้ายเข้ามาในพื้นที่ลุ่มน้ำตางไม่นาน ครัวเรือนลาหู่ได้แยกออกไปตั้งชุมชนใหม่ สาเหตุการเคลื่อนย้ายมีทั้งปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม เช่น มีคนเจ็บป่วยและตายบ่อย การผิจาริตประเพณีด้านผู้สาว ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเครือญาติ และไข้ป่า เป็นต้น กับเงื่อนไขของระบบนิเวศ เช่น ที่ดินทำกินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ สภาพพื้นที่ไม่เหมาะกับการปลูกผืน จึงต้องเคลื่อนย้ายไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ (อารยะ 2546)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่มาก่อนกับผู้มาใหม่ในช่วงนี้มีหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับการกำหนดระยะห่างของความสัมพันธ์ทางสังคม ไทใหญ่กับกะเหรี่ยงยังมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันและมีการไปมาหาสู่กันอย่างต่อเนื่องไม่ต่างจากอดีตมากนัก แม้ว่าการเดินทางไปอำเภอปายและจังหวัดแม่ฮ่องสอนจะสะดวกสบายมากกว่าเดิม แต่บ้านสบป่องยังคงเป็นตลาดสำคัญในระดับท้องถิ่น และชาวไทใหญ่ยังคงได้รับเป็นกำนันอย่างต่อเนื่อง

นอกจากความสัมพันธ์แบบซื้อขายแลกเปลี่ยนและพึ่งพาอาศัยในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนไทใหญ่ กะเหรี่ยง และลาหู่ มีความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพ ชาวบ้านมีความสนิทสนมกันและไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ชาวกะเหรี่ยงมองว่าชาวลาหู่เป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิดเรือนเคียงที่คุ้นเคยกัน และมีฐานะเท่าเทียมกัน เพราะเคยรู้จักสนิทสนมกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายายมาตั้งชุมชนในพื้นที่ ที่ทำกินของบ้านเมืองแพมและผามอนอยู่ใกล้ชิดติดกัน ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านมีการไปมาหาสู่และพึ่งพาอาศัยกันด้วยดีตลอดมา หลังฤดูเก็บเกี่ยวช่างตีเหล็กจากผามอนมักจะไปรับจ้างที่บ้านเมืองแพมเป็นประจำ

เมื่อมีงานรื่นเริงประจำปีพิธีกรรมสำคัญต่างๆ แต่ละกลุ่มมักจะเชื้อเชิญกลุ่มอื่นให้มาร่วมงานเป็นประจำ เป็นคั่นว่า กำนันจะให้คนไปเชิญผู้ใหญ่วัยบ้านและชาวบ้านกะเหรี่ยงและลาหู่ให้ลงมาร่วมงานบ่อยต่างๆ ส่วนลาหู่และกะเหรี่ยงลงมาเชื้อเชิญกำนันไปร่วมงานกินวอที่หมู่บ้าน และจะยกขบวนกันลงจากคอกมาค้าหัวที่บ้านกำนันหลังกินวอทุกปี

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างกะเหรี่ยงกับชาวลาหู่เผ่าเลและลีซุ จะค่อนข้างห่างเหิน เพราะเป็นกลุ่มที่ย้ายมาอยู่ที่หลัง ชาวกะเหรี่ยงไม่สนิทสนมคุ้นเคย และไม่ได้ไปมาหาสู่กับลาหู่เผ่าเลมากนัก เป็นเหมือนคนที่รู้จักอย่างผิวเผินมากกว่าจะเป็นเพื่อนบ้าน ส่วนกับชาวลีซุนั้น ชาวกะเหรี่ยงไม่ได้ไปยุ่งสังด้วยนัก อาจกล่าวได้ว่า คนลีซุแทบจะเป็นคนแปลกหน้าของกะเหรี่ยงก็ว่าได้ การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวกะเหรี่ยงที่มีต่อชาวลีซุจึงมีระยะห่างมากกว่ากับกลุ่มอื่นๆ เพราะชาวกะเหรี่ยงรู้สึกว่ชาวลีซุมองตนเองว่ามีฐานะด้อยกว่า ความสัมพันธ์จึงค่อนข้างห่างเหินและไม่ไว้วางใจ

จะเห็นว่า ในช่วงก่อนที่จะมีการพัฒนาตามการชี้นำของรัฐ ชุมชนไทใหญ่เป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายในเขตปางมะผ้า สาเหตุสำคัญเนื่องจากภาษาไทใหญ่เป็นภาษากลาง² ที่ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่สามารถใช้สื่อสารกับชนต่างกลุ่มได้

ด้วยความได้เปรียบทั้งด้านการมีชัยภูมิที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสม และมีภาษาพูดที่มีการใช้อย่างแพร่หลาย ทำให้ในช่วงก่อนการพัฒนาโดยการชี้นำของรัฐ ชุมชนไทใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำลางมีสถานะเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมาโดยตลอด พอดีว่าตัวต่างมีต่างใน

² ภาษาที่ถูกใช้เป็นภาษากลางในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ บนที่สูงในประเทศไทย มี 3 ภาษา คือ ไทใหญ่ จีนยูนนาน (จีนฮ่อ) และลาหู่ กลุ่มที่พูดภาษาไทใหญ่ได้ อาทิเช่น กะเหรี่ยง ลีซุ ลาหู่ กลุ่มที่พูดภาษาจีนฮ่อได้ คือ ลีซุ เมี่ยน อาข่า และม้ง ส่วนกลุ่มที่พูดลาหู่ได้ คือ ลีซุ และอาข่า

พื้นที่เป็นชาวไทยใหญ่เกือบทั้งหมด จนกระทั่งถึงยุคปลูกฝิ่นจึงมีพ่อค้าจีนฮ่อมาเป็นคู่แข่งในการซื้อฝิ่น

ภายหลังจากที่ได้รับการยกฐานะเป็นตำบลในปี พ.ศ.2477 เป็นต้นมา ตำแหน่ง “กำนัน” ไม่ว่าจะมาจากการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งเป็นชาวไทยใหญ่มากอย่างต่อเนื่อง การที่มีสถานภาพเป็นตัวแทนของรัฐที่มีอำนาจตามกฎหมาย ประกอบกับพื้นที่ลุ่มน้ำลางอยู่ใกล้กับเมือง ทำให้กำนันในฐานะคนของหลวงมีบทบาทสำคัญและอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเคลื่อนย้ายของชาวลาหู่และลีซูเข้ามาปลูกฝิ่นในพื้นที่ กำนันจะคอยควบคุมดูแลและสอดคล้องการเคลื่อนย้ายและการใช้พื้นที่

ดังนั้น เพื่อความสะดวกในการควบคุมการเคลื่อนย้ายไปมาข้ามชายแดนและการใช้พื้นที่ กำนันจึงได้สนับสนุนและจัดการให้กลุ่มครัวเรือนลาหู่ที่เลขอยู่อย่างกระจัดกระจายตามแหล่งปลูกฝิ่นบนภูเขา ให้มาอยู่รวมกันเพื่อจะตั้งเป็นชุมชน โดยได้เรียกค่าตอบแทนการอนุญาตให้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกที่ทำกินในพื้นที่ เป็นฝิ่นดิบครัวเรือนละ 3 จ้อยต่อปี และแต่งตั้งให้ผู้นำชุมชนเป็นผู้ช่วยกำนันให้คอยสอดคล้องดูแลการเคลื่อนย้ายของชาวบ้าน

นอกจากเป็นตัวแทนอำนาจรัฐที่สามารถกำหนดค่าตอบแทนเองหรือภาษีเดือนได้แล้ว กำนันในพื้นที่ยังเป็นพ่อค้าฝิ่นรายใหญ่ที่อยู่ในเครือข่ายของขุนต่ำด้วยด้วย บ้านกำนันจะมีฝิ่น เกลือ อาหารแห้ง และเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ มาวางขายและแลกกับฝิ่นจากลาหู่ ที่มักจะลงจากคอยมาซื้อข้าวของเครื่องใช้และขายฝิ่นเป็นประจำ

เมื่อมีการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามามากขึ้นตามลำดับ ทำให้กำนันสามารถสะสมเงินทุนและสั่งสมบารมี จนมีทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจและอิทธิพลทางการเมืองในระดับท้องถิ่นมากตามไปด้วย การสั่งสมบารมี อำนาจ และอิทธิพลของกำนันเกิดจากการมี 3 สถานภาพที่เสริมแรงกัน ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ พ่อค้าคนกลาง และเครือข่ายอิทธิพลการค้าชายแดน

ในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐ กำนันได้เรียกเก็บค่าตอบแทนจากการอนุญาตให้กลุ่มครัวเรือนมารวมกันตั้งชุมชน และบุกเบิกที่ทำกินได้ ในฐานะพ่อค้าคนกลาง กำนันทำกำไรได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ จากการเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้าในท้องถิ่น ในฐานะเครือข่ายของขุนต่ำ ผู้ได้ฉายาว่า “ราชาบนแสฟัด” ผู้มีอิทธิพลสูงมากในการผูกขาดการค้าข้ามแดน โดยเฉพาะฝิ่นและเฮโรอีน เพราะมีกองกำลังติดอาวุธไว้ปกป้องกองคาราวาน ทำให้นอกจากได้รับผลกำไรจากการค้าฝิ่นแล้ว ยังได้รับการยอมรับและยำเกรงจากชาวบ้านและกลุ่มอื่นๆ ในท้องถิ่นอีกด้วย

ดังนั้น การมีสถานภาพเป็นทั้งคนของรัฐ พ่อค้าคนกลาง และเป็นเครือข่ายอิทธิพลเถื่อนบริเวณชายแดน ส่งผลให้กำนันสามารถอยู่ในสถานะที่ได้เปรียบทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองในระดับท้องถิ่นตลอดมา เพราะสามารถเลือกใช้ได้ทั้งพระเดชในฐานะเครือข่ายอิทธิพลเถื่อนเพื่อการเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน และใช้พระคุณในฐานะคนของรัฐกับพ่อค้าคน

กลาง เพื่อสร้างพันธะและสถาปนาระบบอุปถัมภ์ขึ้น ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน

การที่ชาวไทใหญ่มีทั้งอำนาจที่มีกฎหมายรองรับมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ และยังอยู่ในเครือข่ายของอิทธิพลเถื่อนในท้องถิ่นอีกด้วย ทำให้กลุ่มผู้นำชาวไทใหญ่ในพื้นที่สามารถใช้อำนาจทางเศรษฐกิจและอิทธิพลที่เหนือกว่าไปหาผลประโยชน์และเอาเปรียบชาวบ้านได้ (อารยะ 2546: 63-64)

จนกระทั่งรัฐได้ยื่นมือเข้ามาจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นด้วยตนเอง ในนามของ “การพัฒนา” อิทธิพลของกำนันจึงค่อยๆ ลดลง ขณะเดียวกัน “รัฐ-ชาติ” เข้ามาใช้อำนาจควบคุมและปราบปรามอย่างเข้มงวดมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องการปลูกและค้าฝิ่นกับการใช้ที่ดินในเขตป่าบนที่สูง

เผชิญหน้าการพัฒนาโดยรัฐ

การพัฒนามาที่สูงโดยการขึ้นของรัฐเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2495 มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลปัญหาชนกลุ่มน้อยในภาคเหนือของประเทศเป็นครั้งแรก ต่อมา ทางราชการได้ส่งตำรวจตระเวนชายแดนทำหน้าที่เฝ้าระวังตามแนวชายแดน และเข้าไปสอนหนังสือให้กับเด็กชาวเขาตั้งแต่ปี พ.ศ.2496 เป็นต้นมา สำหรับที่ปางมะผ้า ทหารและตำรวจตระเวนชายแดนถูกส่งเข้ามาประมาณปี พ.ศ.2503 เพื่อดูแลปัญหาการอพยพข้ามแดน โดยทหารจากกองทัพบกที่ 3 ได้ฐานปฏิบัติการอยู่ที่บ้านแม่ละนา และแสนคำลือ

อำนาจรัฐจากส่วนกลางเริ่มเข้ามามีบทบาทในการควบคุมทรัพยากรในพื้นที่อย่างจริงจังตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2517 เป็นต้นมา โดยกรมป่าไม้ได้เข้ามาตราการปราบปรามและควบคุมการใช้ที่ดินในพื้นที่ปลูกข้าวไร่และปลูกฝิ่นอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ขณะเดียวกัน กรมประชาสงเคราะห์ได้ส่งเจ้าหน้าที่มาตั้งหน่วยเคลื่อนที่พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาที่บ้านนาหลวง ตำบลสบป่อง บ้านเมืองแพม ตำบลลี้ลอค และบ้านปางตอง ตำบลปางมะผ้า มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมทั้งทางหลวงแผ่นดินและตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่างๆ และเริ่มมีรถโดยสารประจำวงรับส่งผู้โดยสารผ่านเส้นทางมากขึ้น ชาวบ้านในพื้นที่กลุ่มน้ำลางจึงมีการติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้นไปด้วย บ้านสบป่อง ชุมชนเล็กๆ ที่ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างปางกับแม่ฮ่องสอน ได้กลายเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขายในพื้นที่และได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงนี้เองได้มีการแตกกระจายของครัวเรือนไปตั้งชุมชนใหม่มากขึ้น แบบแผนการเคลื่อนย้ายเพื่อเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐในนามของการพัฒนาชาวเขา มี 3 รูปแบบ

แบบแรก เป็นการเคลื่อนย้ายไปตั้งชุมชนให้ห่างจากถนน เพื่อรักษาระยะห่างหรือเป็นการเล็ดลอดออกจากเงื้อมมือของการใช้อำนาจโดยรัฐ ที่ได้เข้ามาจำกัดและควบคุมการใช้ทรัพยากรในเขตภูเขาอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เช่น ชาวลีซุมีการเคลื่อนย้ายไปตั้งชุมชนที่

บ้านหนองผาจ้ำ แม่หนู และกิดสามสิบ ชาวลาหู่ไปตั้งบ้านเรือนที่ผาเผือก ห้วยแห้ง ห้วยเฮี้ยะ และผามอน เป็นต้น

แบบที่สอง คือการย้ายมาอยู่ใกล้ถนนเพื่อความสะดวกต่อการเข้าถึงตลาด การได้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนา และรับบริการของรัฐในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริการด้านสาธารณสุขและการศึกษา เช่น บ้านจะโป้ บ้านหนองตอง บ้านบ่อไคร้ บ้านลูกข้าวหลาม เป็นต้น

แบบที่สาม เป็นการย้ายจากการกดขี่และสนับสนุนจากรัฐผ่านโครงการพัฒนาบางอย่าง ได้แก่ การจัดการทิ้งที่ทำกินและแหล่งน้ำให้กับชาวลาหู่ผู้จากบ้านแสนคำลือ และแอโก้ ให้ย้ายลงมาตั้งบ้านเรือนและปลูกพืชเพื่อขายที่บ้านวนาหลวง

แผนงานพัฒนาชาวเขาที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ปางมะผ้ามากที่สุด คือ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน เป็นโครงการร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทย โดยสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ (ปปส.) กับรัฐบาลสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน โดยหน่วยงานความร่วมมือทางวิชาการแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน (GTZ) โครงการนี้ได้เข้าไปดำเนินงานพัฒนาบนพื้นที่สูงในเขตลุ่มน้ำลาดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 (ในปีเดียวกันโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน ได้เปิดพื้นที่ดำเนินงานเพื่อพัฒนาชาวเขาในเขตคอกยาว อำเภอมือง จังหวัดเชียงรายด้วย และต่อมาได้เปิดพื้นที่ใหม่อีกแห่งหนึ่งที่ตำบลห้วยปูลิง อำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ.2534)

แผนงานระยะแรก (พ.ศ.2526-2532) เป็นการพัฒนาแบบผสมผสาน และการรณรงค์ให้ชาวบ้านปลูกพืชทดแทนฝิ่น การดำเนินงานของโครงการเริ่มจากการรวบรวมข้อมูลจากการทำสำมะโนปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ เพื่อนำไปกำหนดแผนงานและกิจกรรม เป้าหมายสำคัญของโครงการในระยะแรกก็คือ การเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนก่อนเริ่มการปราบปรามการปลูกฝิ่นอย่างเด็ดขาดต่อไป³

เนื้อหาหลักคือ การส่งเสริมการเกษตรเชิงอนุรักษ์เพื่อลดพื้นที่ปลูกฝิ่น การส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรชุมชน ส่งเสริมการศึกษา และขยายบริการสาธารณสุข ลักษณะการทำงานจะเน้นไปที่การประสานงานกับหน่วยงานรัฐ 4 กระทรวงหลัก คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มหาดไทย ศึกษาธิการ และสาธารณสุข โดยส่งเจ้าหน้าที่ประสานสัมพันธ์ (contact team) ไปประจำอยู่ทุกหมู่บ้าน ทำหน้าที่เตรียมความพร้อมให้แต่ละชุมชนเรียนรู้และรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่างๆ ร่วมกันทั้งภายในและระหว่างชุมชน โดยมีสำนักงานภาคสนามของโครงการตั้งอยู่ที่บ้านสบป่อง

³ เจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดน ได้ร่วมกันลงมือปฏิบัติการปราบปรามการปลูกฝิ่นในพื้นที่ปางมะผ้าอย่างเจ็บขาดในช่วงปี พ.ศ.2529-2530 โดยการตัด ฟัน และเผาทำลายไร่ฝิ่นของชาวบ้านทุกชุมชน แลตรวจค้นกับยึดฝิ่นจากชาวบ้านโดยมิได้จับกุมและดำเนินคดี

การเข้ามาตั้งสำนักงานภาคสนามของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน มีส่วนสำคัญทำให้เศรษฐกิจของบ้านสบป่องขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากทางโครงการได้ส่งทั้งเจ้าหน้าที่ งบประมาณ รถยนต์ จักรยานยนต์ ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นจำนวนมากเข้ามาในพื้นที่ ทำให้เกิดการจับจ่ายใช้สอยเงินเพิ่มขึ้นอย่างมาก อีกทั้งทำให้หน่วยงานที่ทำหน้าที่บริการประชาชนได้ทยอยมาตั้งสำนักงานเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ สถานีอนามัยประจำตำบล โรงพยาบาลอำเภอ หน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา และหน่วยงานของกรมป่าไม้ เป็นต้น

บ้านสบป่องจึงเป็นศูนย์กลางของการติดต่อประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ และชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ตั้งแต่นั้นมา จนกระทั่งมีการตั้งที่ว่าการ(กิ่ง)อำเภอปางมะผ้า ศูนย์กลางความเจริญและการติดต่อประสานงานจึงย้ายไปอยู่มีบ้านแม่กลางจันทร์

แนวทางการทำงานพัฒนาของโครงการฯ เน้นหนักไปที่การรวมกลุ่มและตั้งองค์กรชุมชน กิจกรรมหลักคือการฝึกอบรมและดูงาน ผลของการดำเนินงานระยะแรกทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรมและกลุ่มอาชีพต่างๆ มากมาย เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรีทอผ้า และกลุ่มอนุรักษ์ดินและน้ำ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังเกิดผลพลอยได้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ทำให้เกิดผู้นำกลุ่มใหม่ขึ้นด้วย โดยเฉพาะที่มาจากกลุ่มเยาวชนและกลุ่มสตรี ได้มีประสบการณ์เพิ่มขึ้นจากการฝึกอบรมและดูงาน ซึ่งบางคนได้เข้าสู่แวดวงการเมืองระดับท้องถิ่นได้แล้วในปัจจุบัน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล

ในปี พ.ศ.2529 พื้นที่ลุ่มน้ำตาดถูกยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอปางมะผ้า ประกอบด้วย 4 ตำบล คือ ปางมะผ้า นาปู่ป้อม สบป่อง และถ้ำลอด ในระยะเริ่มต้น ทางราชการได้ใช้สำนักงานภาคสนามของโครงการฯ เป็นที่ว่าการกิ่งอำเภอปางมะผ้าชั่วคราว ต่อมาจึงได้ไปสร้างที่ว่าการอำเภอที่บ้านแม่กลางจันทร์ อยู่ห่างจากสบป่องประมาณ 1 กิโลเมตร ทำให้สถานีตำรวจ ร้านค้า และตลาดสด ต่อมา มีโรงพยาบาลและโรงเรียนขยายโอกาสมาเปิดบริการเพิ่มขึ้น รวมทั้งรถโดยสารประจำทางก็ได้ย้ายจุดแวะพักรถไปอยู่หน้าตลาดสด

ตัวอำเภอปางมะผ้าจึงขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้บ้าน “สบป่อง” ที่เคยพลุกพล่าน เพราะเป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีต มาหมดบทบาทลงในยุคการพัฒนาที่มีรัฐขึ้นนำเอง และมีคำว่า “ปางมะผ้า” เข้ามาแทนที่

แผนงานระยะที่สอง (พ.ศ.2532-2536) ได้มีการปรับแนวคิดและกระบวนการทำงาน เนื่องจากช่วงนั้นได้เกิดกระแสแนวคิดการพัฒนาที่ให้ประชาชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วม ทั้งกระแสอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น และมีแรงกดดันให้ปราบปรามการปลูกฝิ่นและปัญหาเสพติดให้หมดไปจากพื้นที่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมันจึงมีการปรับเปลี่ยนแนวทางและเนื้อหาการพัฒนาไปเน้นที่การให้ความรู้แก่ชุมชนเพื่อเตรียมเข้าสู่การปกครองท้องถิ่น โดยให้การสนับสนุนการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ของรัฐในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่ป่าไม้ พัฒนาการ ประชาสงเคราะห์ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และเจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง เป็นต้น

การส่งเสริมให้ชุมชนยอมรับระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์และเกษตรถาวร ตลอดจนให้ความสำคัญกับการบำบัดรักษาการติดยาในชุมชน นอกจากนั้น โครงการฯ ยังผลักดันให้เกิดการจัดระเบียบสภาพแวดล้อมด้านกายภาพในชุมชนตามแนวทางของกรมการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การล้อมรั้วบริเวณบ้านและที่ทำกิน การสร้างคอกขังสัตว์เลี้ยง และการกำจัดขยะ เป็นต้น

แผนงานระยะสุดท้าย (พ.ศ.2537-2541) เป็นช่วงเวลาที่ป่ามะพร้าวเริ่มกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในพื้นที่ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทางโครงการจึงได้เพิ่มเนื้อหาด้านการส่งเสริมบทบาทสตรี การส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตร และการจัดการด้านการเงินในท้องถิ่น กิจกรรมการพัฒนาในช่วงนี้หันมาเน้นการฝึกอบรมและดูงานเกี่ยวกับการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น และการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านเป็นหลัก เพื่อเตรียมชุมชนให้ปรับตัวเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวที่กำลังเฟื่องฟูและกลายเป็นทางเลือกใหม่ของการมีรายได้เพิ่มขึ้น

จะเห็นว่า ทิศทางและแนวทางกำหนดนโยบายการพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน เกิดจากการมองปัญหาของชุมชนบนที่สูงว่าเป็นปัญหาเชิงเทคนิค ชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจในเทคโนโลยีและการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ จึงได้กำหนดแนวทางและนโยบายการพัฒนาโดยเน้นหนักไปที่การห้ามปรามและจำกัดการใช้และการจัดการที่ดินตามประเพณีในระบบไร่หมุนเวียนและไร่ย้อยที่ ขณะเดียวกันได้ส่งเสริมหรือสร้างแรงกดดันให้ชุมชนยอมรับเทคโนโลยีการผลิตแบบเกษตรถาวรและเกษตรเชิงอนุรักษ์ ซึ่งเป็นระบบการผลิตและวิธีการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐเห็นว่ามีประสิทธิภาพมากกว่า นโยบายดังกล่าวเป็นนโยบายที่ชักนำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ต้องพึ่งพาตลาดภายนอกเป็นหลัก มากกว่าจะเป็นการปรับปรุงหรือยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน

ผลจากการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ป่ามะพร้าวต้องเผชิญกับแรงบีบจากการกำหนดแผนงานของโครงการที่ขัดแย้งกันเอง อันเกิดจากการมองปัญหาชาวเขาอย่างผิดพลาดในสองด้าน ด้านหนึ่ง มองชาวเขาว่าเป็นตัวการทำลายสิ่งแวดล้อม จึงใช้นโยบายอนุรักษ์ป่ามากำหนดแผนงานการเกษตรเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำ เข้าไปกดดันการใช้ที่ดินบนที่สูง ไม่อนุญาตให้ทำการผลิตแบบการทำไร่ย้อยที่ และลดพื้นที่ไร่เหล้าในระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนลง

ต่อมา ทางกรมได้ประกาศให้พื้นที่ลุ่มน้ำล่างเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย ทำให้มีการจำกัดการใช้ประโยชน์จากที่ป่าและไร่เหล้าลงไปอีก พื้นที่ไร่เหล้าในการถือครองของชุมชนซึ่งเคยใช้ปลูกข้าวและฝิ่นมาก่อน แต่ถูกทิ้งไว้ให้ฟื้นตัวโดยไม่ใช้ประโยชน์ ได้ถูกกันออกเป็นพื้นที่หวงห้ามให้ป่าฟื้นตัว ห้ามใช้ประโยชน์อีกต่อไป เพื่อให้มาตรการดังกล่าวได้ผลโดยเร็ว กรมป่าไม้จึงได้ส่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาตั้งสำนักงานและอยู่ประจำในพื้นที่ คือที่บ้านผามอน และน้ำริน

ในอีกด้านหนึ่ง โครงการฯ ได้ผลักดันและสนับสนุนให้ชุมชนบนที่สูงเปลี่ยนไปปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในระบบการเกษตรถาวรแทนการทำไร่ย่ำที่ ก่อให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกพืชเงินสดในบางพื้นที่ ซึ่งจะต้องปลูกซ้ำที่ทุกปี ทำให้ต้องใช้เงินลงทุนทำการผลิตเพิ่มขึ้นทั้งในเรื่องน้ำและสารเคมีปราบศัตรูพืช ขณะที่บางชุมชนอยู่ห่างแหล่งน้ำและไม่มีเงินลงทุน ต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นเป็นรายได้ เช่น เลี้ยงสัตว์ ขายของ และรับจ้าง เป็นต้น

ชาวบ้านที่มีที่ดินจำกัดต้องแบ่งซอยพื้นที่เพื่อหมุนเวียนปลูกพืชหลายชนิดซ้ำที่เดิมทุกปี ส่วนรายที่มีที่ดินหลายแปลง จะใช้วิธีหมุนเวียนปลูกพืชต่างชนิดสลับกันแต่ละแปลง โดยจะพักที่ดินบางแปลงเอาไว้ให้ฟื้นตัว การเพาะปลูกในลักษณะดังกล่าวทำให้ต้องลงทุนด้านปัจจัยการผลิตสูงมากขึ้น แต่มักจะประสบปัญหาราคาผลผลิตไม่แน่นอน เพราะไม่มีในท้องถิ่น ตลาดรองรับ พ่อค้าคนกลางจากต่างถิ่นที่เข้ามารับซื้อ จะกดราคาต่ำกว่าปกติ เพราะอ้างว่าเดินมาไกล ต้องคิดค่าขนส่งในราคาสูงกว่าปกติ แผนงานส่งเสริมการเกษตรพาณิชย์จึงไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

สาเหตุที่แผนงานส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์ประสบความล้มเหลว เนื่องจากการดำเนินงานขาดความต่อเนื่องและไม่มีแผนงานส่งเสริมการตลาดรองรับ โดยเฉพาะแผนงานระยะที่สองที่ทางโครงการฯ ได้ให้หน่วยงานรัฐในพื้นที่เป็นผู้รับผิดชอบ อาจกล่าวได้ว่ามีเพียงบ้านผาเจริญเพียงแห่งเดียวที่สามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบการเกษตรถาวรได้ดีกว่าที่อื่นๆ หลังจากสิ้นสุดโครงการ เพราะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกพืชเมืองหนาว และมีผลผลิตไม่มากนัก ตลาดรับซื้อได้หมด⁴

ส่วนชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ จำต้องปรับตัวไปตามขบวนการ บางแห่งได้เข้าสู่ระบบการเพาะปลูกแบบพันธะสัญญา โดยมีบริษัทโพธิ์ร่มเกล้าเข้ามาให้การสนับสนุนเงินทุนและเมล็ดพันธุ์ แต่ชาวบ้านมักประสบปัญหาได้ผลผลิตไม่เข้าเกณฑ์มาตรฐานที่บริษัทกำหนด ทำให้ขายไม่ได้ในราคาประกัน ทำให้ต้องขาดทุนอยู่เนืองๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงปลูกข้าวไร่สลับกับพืชเงินสดตามความต้องการของตลาด เป็นต้นว่า มะเขือเทศ กระหล่ำปลี ขิง และกระเทียม ฯลฯ ซึ่งพืชเหล่านี้มีต้นทุนและมีความเสี่ยงสูงมาก หากปีใดเกิดตลาดผิดพลาด จะขาดทุนจำนวนมาก เพราะราคาคงต่ำจนต้องทิ้งไปหรือยอมขายในราคาขาดทุน สำหรับการส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรได้ผลอยู่บ้างสำหรับชุมชนริมถนน เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น

ผลลัพธ์ของการพัฒนาตามแผนงานของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมันที่เป็นรูปธรรมอีกประการหนึ่งก็คือ การแผ่ขยายอำนาจรัฐเข้าไปในพื้นที่ โครงการฯ ได้ผลักดันให้ชุมชนยอมรับแนวทางการบริหารจัดการของรัฐ ผลจากการให้การฝึกอบรมและดูงานเกี่ยวกับการเตรียมชุมชนให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นแก่ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้

⁴ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ได้มีผลผลิตการเกษตรของบ้านกิดสามสิบออกสู่ตลาดจำนวนมาก อาทิเช่น ถั่วแดง ขิง เมือก เป็นต้น แต่ไม่ได้เป็นผลมาจากการส่งเสริมของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน เพราะผลผลิตเริ่มออกในช่วงเวลาก่อนปิดโครงการฯ ไม่นาน

ชาวบ้านเรียนรู้วิธีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานรัฐในพื้นที่ได้ดีขึ้น มีความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น เกิดการรวมกลุ่มกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มสตรีทอผ้ามีบทบาทในทางเศรษฐกิจสูงขึ้น ทำให้เกิดผู้นำรุ่นใหม่ที่มาจากคนหนุ่มสาวที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จนเกิดการรวมตัวนึกกำลังกันเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนขึ้น หลังจากทีระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยเกิดภาวะฟองสบู่แตกในปี พ.ศ.2540 ได้แก่ “เครือข่ายชาวไทยภูเขาอำเภอปางมะผ้า” และ “เครือข่ายชนเผ่าลาหู่เมเล” โดยได้รับการสนับสนุนด้านการบริหารงานจากองค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนการลงทุนทางสังคม หรือ SIF ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

การท่องเที่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า

โครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมันยุติบทบาทลงในปี พ.ศ.2541 เป็นช่วงเวลาที่ปางมะผ้าได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมไม่น้อย อันเป็นผลมาจากการที่รัฐได้สนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง พื้นที่ปางมะผ้ามีองค์ประกอบครบถ้วนสำหรับเป็นจุดหมายของธุรกิจการท่องเที่ยวเพราะมีทั้งความบริสุทธิ์สวยงามของสภาพธรรมชาติ ความแปลกใหม่ และหลากหลายของวัฒนธรรมชนเผ่า ชาวบ้านในพื้นที่จึงปรับตัวเพื่อเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยว ที่มีทั้งนักท่องเที่ยวที่มาเดินป่าและพักแรมที่บ้านชาวเขา มากับรถตู้เพื่อเดินชมหมู่บ้านและซื้อของที่ระลึก และขีรถจักรยานยนต์มาพักแรม ตัวอำเภอปางมะผ้าได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีร้านค้า ร้านอาหาร ร้านกาแฟ และเกสต์เฮาส์สำหรับบริการนักท่องเที่ยวเกิดขึ้นหลายแห่ง

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในปางมะผ้ามีการปรับเปลี่ยนตัวเอง ชุมชน และวัฒนธรรมบางอย่างเป็นสินค้าอัตลักษณ์รองรับการเข้ามาของธุรกิจการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน ในส่วนของการท่องเที่ยวเดินป่า ชุมชนในพื้นที่ที่มีการจัดการเพื่อประสานผลประโยชน์ร่วมกันโดยไม่มี ความขัดแย้งกัน เนื่องจากเส้นทางเดินป่ามีหลายเส้นทาง และผ่านหมู่บ้านหลายแห่ง แต่ละชุมชนมีการจัดการแบ่งปันผลประโยชน์กัน โดยการแบ่งหน้าที่กันต้อนรับและบริการนักท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน และมีการส่งต่อไปยังหมู่บ้านอื่น แต่จะเกิดปัญหาการกระจายผลประโยชน์ภายในชุมชนที่ไม่ทั่วถึง เฉพาะบางบ้านเท่านั้นที่มีรายได้จากการที่มัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวมาพักค้างคืนและกินอาหาร รวมทั้งกลุ่มที่เป็นลูกหาบด้วย

กลุ่มสตรีลือชุนบ้านน้ำรินและหนองตองที่มีฝีมือเย็บผ้าไปตั้งแผงขายของที่ระลึกที่จุดชมวิว ซึ่งมีอยู่สองแห่ง ชาวลาหู่เมเลบ้านบ่อไคร้และลูกข้าวหลามสร้างเพิงขายผลผลิตจากไร่ และผลผลิตจากป่าที่ริมถนนและจุดชมวิว ส่วนบ้านกะเหรี่ยงเมืองแพมนำเสนอตัวเองเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่ได้รับความนิยมไม่น้อย ในหมู่บ้านมีบริการนั่งช้างชมป่า ชมไร่หมุนเวียน ล่องแพในลำน้ำแม่แพม และมีผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มแม่บ้านจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากรัฐไม่ได้มีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ในปางมะผ้าที่ชัดเจนนักกว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นจุดขายของธุรกิจการท่องเที่ยวควรจะได้มีการพัฒนาและผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอย่างไร การท่องเที่ยวในพื้นที่ปางมะผ้าที่ผ่านมาจึงถูกผูกขาดโดยบริษัทเอกชนที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดอย่างไม่คำนึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม อีกทั้งยังก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนด้วย เพราะไม่ได้มีการกระจายผลประโยชน์ในวงกว้าง

ขณะที่ปัญหาการส่งเสริมการท่องเที่ยวยังถูกเพิกเฉย พื้นที่ปางมะผ้ามีปัญหาใหม่ที่ขัดแย้งกับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวซ้ำเติมเข้ามาอีก นั่นคือ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2546 ได้มีการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย ครอบคลุมพื้นที่ป่าทั้งอำเภอของปางมะผ้าและบางส่วนของอำเภอปายกับอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าหน้าที่จากหน่วยรักษาพันธุ์ป่าในพื้นที่ได้มาตั้งด่านเก็บค่าผ่านทางเข้าเขตพื้นที่รักษาพันธุ์สัตว์ป่าจากคณแก่นักท่องเที่ยวเดินป่าเป็นรายหัว ในอัตราคนละ 200 บาท ทำให้มัคคุเทศก์ต้องเปลี่ยนเส้นทางเดินป่าเพื่อหลีกเลี่ยงเจ้าหน้าที่ บางบริษัทได้เปลี่ยนไปใช้เส้นทางเดินป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่มีกฎเกณฑ์ไม่เข้มงวดนัก

ผลจากการควบคุมอย่างเข้มงวดของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ทำให้นักท่องเที่ยวเดินป่าหายไประยะหนึ่งจากพื้นที่ปางมะผ้าอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านในพื้นที่สูญเสียแหล่งรายได้เสริมที่สำคัญไป เพราะรายได้จากการท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาจากคณะเดินป่า

เหตุการณ์นี้ชาวบ้านในพื้นที่ได้โต้แย้งว่ารัฐมุ่งแต่จะรักษาสภาพป่าและหารายได้แค่เพียงฝ่ายเดียว หากได้คำนึงถึงไม่ว่าจะกระทบต่อรายได้ของชุมชนอย่างไรบ้าง นอกจากนั้นยังได้วิพากษ์วิจารณ์การกระทำครั้งนี้อีกว่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้เห็นแก่ได้ ไม่ได้มีการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่ให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด หากจะเรียกเก็บเงินจากนักท่องเที่ยวก็ควรจะปรับปรุงให้มีบริการบางอย่างด้วย เช่น ถังขยะ และห้องน้ำ และไม่ควรตั้งราคาสูงถึง 200 บาท ส่วนมัคคุเทศก์เห็นว่าหากจะเรียกเก็บสักคนละ 20 บาท ก็เหมาะสมดี 200 บาท แพงเกินไป

ปัจจุบันนี้ ระบบเศรษฐกิจของปางมะผ้าเป็นระบบที่มีการจัดการที่ซับซ้อนกันระหว่างระบบการผลิตยังชีพที่มีการทำนา การปลูกข้าวไร่ เลี้ยงสัตว์และเก็บหาของป่า (มีทั้งไร้หมุนเวียนที่มีไร่เหล้าหลายแปลงและการหมุนเวียนปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียว โดยข้าวไร่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการหมุนพืช) ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ประกอบด้วยการปลูกพืชผัก ไม้ผล และพืชไร่ ตลอดจนการค้าขาย การรับจ้าง และการจัดการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้เสริม

ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา รัฐมีนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจแบบประชานิยมที่เน้นการทุ่มเทเม็ดเงินงบประมาณแผ่นดินเพื่อเร่งให้ภาคการบริโภคเติบโตทดแทนการหดตัวของภาคการส่งออก รัฐบาลได้อัดฉีดเงิน “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ลงไปให้ชุมชนละ 1 ล้านบาท ทำให้แต่ละชุมชนมีแหล่งเงินกู้เพิ่มขึ้น ทั้งๆ ที่บางแห่งมีกองทุนหมู่บ้านอยู่แล้ว

ในพื้นที่ปางมะผ้า ชุมชนที่มีพื้นที่เหมาะสำหรับการเกษตรเชิงพาณิชย์จะ
ได้รับประโยชน์ไม่น้อย เพราะทำให้ชาวบ้านมีเงินลงทุนมากขึ้น สำหรับการผลิตทั้งในและ
นอกภาคการเกษตร คราวเรือนที่มีที่ดินสามารถปลูกพืชขายปีละหลายครั้ง เพราะมีเงินลงทุนเรื่อง
น้ำและปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น บางคราวเรือนมีเงินทุนหมุนเวียนในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์
หัตถกรรมได้เป็นมากขึ้น ทำให้ในปัจจุบัน กลุ่มสตรีบ้านน้ำรินและหนองตองสามารถนำ
ผลิตภัณฑ์ของตัวเองออกไปขายได้ไกลขึ้น ไม่ใช่วางขายเฉพาะที่จัดชมวิวกีวลมเท่านั้น เช่น ที่
อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง และตัวเมืองแม่ฮ่องสอน

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ.2546 ผลิตภัณฑ์ผ้าแถบของ “กลุ่มสตรีทอผ้าบ้านน้ำริน”
ยังได้เป็นตัวแทนเพียงหนึ่งเดียวของอำเภอปางมะผ้า ที่ผ่านการคัดสรรให้เป็นสินค้าระดับสี่ดาว
ในระดับประเทศ ตามโครงการคัดสรร “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) ของกรมการพัฒนา
ชุมชนอีกด้วย ทำให้มีโอกาสดำเนินตัวแทนของอำเภอปางมะผ้าและจังหวัดแม่ฮ่องสอนไปร่วมงาน
และขายผลิตภัณฑ์ OTOF ที่เชียงใหม่และกรุงเทพฯ เป็นประจำ ซึ่งเป็นการขยายตลาดและ
เพิ่มพูนประสบการณ์ในการปรับปรุงรูปลักษณ์และเพิ่มชนิดของผลิตภัณฑ์ได้

ผลิตภัณฑ์ผ้าแถบจึงเริ่มเป็นที่รู้จักกว้างขวางมากขึ้น ได้รับคำสั่งซื้อสินค้าจาก
ต่างถิ่นและต่างประเทศเพิ่มขึ้น จนต้องมีการจ้างครัวเรือนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม และช่างเย็บ
ผ้าแถบจากชุมชนอื่นๆ ช่วยเย็บผ้าแถบมาส่งให้ ได้แก่ บ้านลือชูปางไม้แดง เป็นต้น

จากความสำเร็จในการขยายตลาดผลิตภัณฑ์ของชาวลือชูนี้เอง ทำให้ชาวลาหู่
เผ่าเลจากบ้านลูกข้าวหลาม ซึ่งตามปกติจะขายผลผลิตจากไร่และของป่า ได้หันมาแลกเปลี่ยน
ผลิตภัณฑ์ผ้าแถบและผ้าทอของลือชูออกมาวางขายแข่งกัน

4. การเมืองเชิงวัฒนธรรม กับการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เป็นสินค้า

ปางไม้แดง แหล่งผลิตชิ้นส่วน

ชีวประวัติของการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าของชาวลีซอ เริ่มต้นอย่างเป็นทางการลักษณะครั้งแรกที่บ้านปางไม้แดง (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบ้านต้นลุงและศรีคงเย็นตามลำดับ) อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าของชาวบ้านที่นั่น มีสาเหตุมาจากความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงของอาชีพการเกษตรกรรม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็ว เพราะมีการเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ แรงกดดันจากการเพิ่มประชากรนอกจากทำให้เกิดปัญหาที่ดินขาดแคลนแล้ว ยังนำไปสู่ปัญหาผลผลิตตกต่ำเพราะต้องปลูกข้าวและพืชอื่นซ้ำที่เดิมทุกปี จนที่ดินอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ตัดสินใจเลิกทำการเพาะปลูกไป

อย่างไรก็ตาม การหยุดปลูกข้าวไม่เพียงทำให้ต้องซื้อข้าวกินเท่านั้น แต่ยังทำให้สูญเสียแหล่งอาหารที่สำคัญของครัวเรือน ซึ่งปลูกลงในไร่ข้าวไปด้วย ชีวิตความเป็นอยู่จึงเกิดความจำเป็นต้องใช้เงินมากขึ้น⁵

เนื่องจากบ้านปางไม้แดงเป็นชุมชนอยู่ไม่ไกลตัวเมืองเชียงใหม่ (ประมาณ 50 กิโลเมตร) ทำให้มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศประเภท One day trip ที่เดินทางด้วยรถตู้เข้ามาเดินเที่ยวชมหมู่บ้านเป็นประจำวันละหลายคณะ แม่บ้านและผู้หญิงซึ่งมีเวลาว่างมากขึ้นจากการที่งานภาคการเกษตรลดลง จึงเริ่มเห็นช่องทางหารายได้เงินสดซึ่งมีความจำเป็นมากขึ้น จึงเริ่มเย็บและประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์จากผ้าอื่นๆ ได้แก่ ผ้าแถบ เข็มขัด กระเป๋า ฯลฯ ส่วนผู้ชายทำงานไม้และเครื่องจักสาน เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยว เช่น ช้าง และแคนน้ำเต้า เป็นต้น

ต่อมา ชาวบ้านได้นำผลิตภัณฑ์ไปขายให้กับร้านค้าในเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ ตลาดวโรรส ร้านหัตถกรรมชาวเขา บางรายไปเปิดแผงขายของที่ไนท์บาซาร์ จังหวัดเชียงใหม่ และตลาดนัดสวนจตุจักร กรุงเทพฯ

ผู้หญิงลีซอบ้านปางไม้แดงได้รับการยกย่องและยอมรับอย่างมากในหมู่ชาวลีซอทั่วไป ว่ามีความเชี่ยวชาญในการเย็บผ้าแถบอย่างมาก ฝีมือเย็บผ้าแถบของผู้หญิงลีซอหลายคนมีความปราณีต ทำให้มีชื่อเสียงเลื่องลือในหมู่ชาวลีซอด้วยกันและร้านค้าในเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม งานเย็บผ้าของที่นั่นส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นการสร้างผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปขึ้นมาขายเป็นสินค้า แต่

⁵ ดูรายละเอียดเรื่องการปรับตัวของครัวเรือนชาวลีซอในบริบทที่มีแรงกดดันประชากร ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรอันเนื่องมาจากความขาดแคลนที่ดิน ได้ใน ทวีจ จตุรพทุภะ, เสียงจากคนชาวเขาสอบ คัดดีศรีความเป็นคนของชาวลีซอ เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540, บทที่ 2

จะเก็บในลักษณะเป็นชิ้นส่วนหรือวัตถุดิบสำหรับขายส่ง เช่น ผ้าแถบเย็บสลับเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส วงกลม และเส้นยาว

ตลาดรับซื้อส่วนใหญ่ คือร้านค้าเสื้อผ้าในตลาดควโรรส และร้านค้าหัตถกรรมชาวเขาของหน่วยงานต่างๆ ที่มาเปิดร้านอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ ร้านค้าหัตถกรรมชาวเขาของกรมประชาสัมพันธ์ ตำรวจตระเวนชายแดน และองค์กรคริสตศาสนา เป็นต้น

สาเหตุที่ชาวป่างไม้แดงไม่ทำผลิตภัณฑ์ขึ้นมาขายโดยตรง เนื่องจากความต้องการบริโภคสินค้าชาวเขาในตลาดช่วงก่อนการท่องเที่ยวจะแพร่หลายนั้น ส่วนใหญ่เป็นตลาดต่างประเทศ แหล่งซื้อขายส่วนใหญ่เปิดร้านอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ส่วนใหญ่เป็นของหน่วยราชการ (เช่น ร้านค้าหัตถกรรมชาวเขาของตำรวจตระเวนชายแดน อยู่ที่หน้าวัดสวนดอก และร้านค้าหัตถกรรมของกรมประชาสัมพันธ์ อยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชราบ้านธรรมปกรณัม และพิพิธภัณฑ์ชาวเขา) และร้านค้าหัตถกรรมชาวเขาขององค์กรคริสต์ศาสนา อยู่ที่ถนนทุ่งโฮเต็ล

เป้าหมายแรกเริ่มกิจการของหน่วยงานดังกล่าว แม้ว่าจะอยู่ที่การมุ่งช่วยเหลือชาวบ้านให้มีอาชีพเสริมและรายได้เพิ่มขึ้น แต่การที่ร้านค้าเหล่านี้ต้องหาตลาดรับซื้อจากต่างประเทศกันเอง จึงมีการออกแบบผลิตภัณฑ์ตามความต้องการของตลาด ร้านค้าเหล่านี้จึงมักจะ ไม่รับซื้อผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปจากชาวบ้าน เพราะนอกจากจะมีราคาสูงแล้ว ประเภทและรูปลักษณะของสินค้าพื้นบ้านที่เป็นที่ต้องการของตลาดยังมีไม่มากพออีกด้วย

ร้านค้าเหล่านี้จึงนิยมสั่งทำวัตถุดิบจากชาวบ้านที่มีฝีมือ เพื่อลดค่าใช้จ่าย และรับซื้อชิ้นส่วนที่มีลวดลาย สี สัน แบบดั้งเดิมจากชาวบ้านที่นำมาเสนอขาย ซึ่งทำให้สามารถต่อรองราคาได้ต่ำกว่าปกติ⁶

วัตถุดิบและชิ้นส่วนดังกล่าวจะถูกนำไปประกอบเป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ของตัวเอง ซึ่งจะมีประเภทและรูปลักษณะใหม่ๆ หลากหลายน่าสนใจ ตรงกับความต้องการของตลาด เช่น ปลอกหมอน ผ้าห่ม ผ้าคลุมเตียง ผ้าปูโต๊ะ เป็นต้น ซึ่งทำให้ขายได้ในราคาสูงกว่าต้นทุนมาก การที่ “ผลิตภัณฑ์ชาวเขา” กลายเป็นสินค้าราคาแพงนั้น เกิดจากการหยิบยกเอาความเป็นของแท้ที่ทำด้วยมือของชาวเขา มาเป็นจุดขายนั่นเอง ซึ่งเป็นการฉกฉวยเอาผลประโยชน์โดยไม่ต้องลงมือทำการผลิตด้วยตัวเอง แม้ว่าจะกระทำในนามของการช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ชาวเขาก็ตาม

ดังนั้น การขายผลิตภัณฑ์ชาวเขาของหน่วยงานต่างๆ จึงเป็นการเริ่มต้นของการฉกฉวยเอาทั้งผลงานและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวเขามาดัดแปลงเป็นสินค้าอัตลักษณ์ อันเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าและความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กัน ทำให้งานฝีมือของชาวเขาเป็นที่รู้จักในวงกว้าง จนกลายเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพได้ในภายหลัง เมื่อเข้าสู่ยุคการท่องเที่ยวเฟื่องฟู

⁶ ผ้าแถบลายพื้นมหาที่ใช้ทำเข็มขัด ร้านค้ารับซื้อในราคาเมตรละ ไม่ถึง 20 บาท แต่หากขายให้นักท่องเที่ยว เข็มขัดผ้าแถบจะมีราคาเส้นละ อย่างต่ำ 50 บาท ยิ่งหากเป็นรายได้ที่มีฝีมือประณีต จะขายได้ราคาสูงมากขึ้น

ส่วนครัวเรือนที่มีเงินทุนมากพอ นิยมไปเปิดร้านขายของที่ไนท์บาซาร์ในตัวเมืองเชียงใหม่ และที่ตลาดนัดสวนจตุจักร กรุงเทพฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะขายทั้งผ้า และงานไม้ ครัวเรือนเหล่านี้นอกจากมีรายได้จากการขายของหน้าร้านเป็นประจำแล้ว ยังได้รับคำสั่งซื้อสินค้าคราวละมากๆ จากลูกค้าทั้งในประเทศ (เช่น ภูเก็ต กรุงเทพฯ) และต่างประเทศอีกด้วย (ได้แก่ สหรัฐอเมริกา แคนาดา อังกฤษ อิตาลี ญี่ปุ่น เป็นต้น)

ครัวเรือนที่มีร้านค้าและขายส่ง จึงมีแนวทางการสร้างผลิตภัณฑ์ไม่ต่างจากร้านค้าหัตถกรรมของหน่วยงานรัฐและองค์กรทางศาสนามากนัก กล่าวคือ แม้ว่าจะขายผลิตภัณฑ์ที่ทำจากฝีมือของตัวเองด้วย แต่เมื่อได้รับคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์จำนวนมากๆ ส่วนใหญ่จะไปซื้อหรือจ้างให้เพื่อนบ้านทำมาส่ง กรณีการขายคันธนูและลูกศร จะจ้างให้เพื่อนบ้านทำมาส่ง จากนั้นจึงนำไปทำให้มีสีคำหรือน้ำตาลเข้ม เพื่อให้แลดูเป็นของแท้ หากเป็นการขายแคนไม้ไผ่ จะส่งของจากพ่อค้าขายส่งจากจังหวัดขอนแก่น โดยใช้โทรศัพท์มือถือ หากเป็นการขายงานไม้แกะสลักต่างๆ มักจะไปซื้อของจากบ้านอวาย อำเภอหางดง และจากอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จากนั้นจึงนำไปดัดแปลงและแต่งเติมให้ดูเป็นผลิตภัณฑ์ชาวเขาอีกทีหนึ่ง ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไปตั้งบ้านเรือนในเมืองเชียงใหม่

ชีวประวัติสินค้าอัตลักษณ์

เจ้าของแผงขายของที่ไนท์บาซาร์และตลาดนัดสวนจตุจักร เริ่มกิจการด้วยการขายของเก่าที่ไนท์บาซาร์เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว หลังจากนั้นไม่นานของเก่าเริ่มขาดแคลน จึงได้หันมาซื้อผลิตภัณฑ์ใหม่มาทำให้ดูเป็นของเก่า จึงมีการสั่งทำและรับซื้อจากชาวบ้านรายอื่นๆ เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม เจ้าของร้านขายของไม้ได้รับซื้อวัตถุดิบมาสร้างผลิตภัณฑ์หรือเป็นสินค้าจากชาวบ้านปางไม้แดงเท่านั้น มีการเพิ่มความหลากหลายของสินค้าโดยการซื้อวัตถุดิบจากหลายแหล่ง เป็นต้นว่า งานไม้และงานแกะสลักจากอำเภอหางดงและอำเภอสันกำแพง แคนไม้ไผ่จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช้องทองเหลือง และดาบเหล็กจากเมียนมาร์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าของบ้านปางไม้แดง เริ่มจากการค้าขายที่ได้กำไรจากส่วนต่างของราคาซื้อกับราคาขาย หรือ “การซื้อถูกขายแพง” การซื้อข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ใช้แล้วไปวางขายเป็น “ของเก่า” โดยตรง จึงไม่จำเป็นต้องดัดแปลงตกแต่งเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มมากนัก ในช่วงแรกของการขายของที่ไนท์บาซาร์ จึงมักจะสวมเสื้อผ้าตามจารีตประเพณีของ คอมา เมื่อของเก่าหมดไป จึงต้องขายสินค้าที่ได้จากต่างกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น จนแทบจะไม่มีสินค้าที่เป็นของตัวเองเลย⁷ จึงไม่นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าตามจารีตประเพณีอีก

⁷ ปัจจุบันนี้ สินค้าที่วางขายในร้านค้าของชาวลื้อทั้งที่ไนท์บาซาร์และตลาดนัดสวนจตุจักร ส่วนเป็นสินค้าจากต่างกลุ่ม ยกเว้นเพียงซิง หรือ “ซิปอ” เท่านั้น ที่เป็นผลิตภัณฑ์ดั้งเดิมที่เป็นของใช้ในชีวิตประจำวันของลื้อ

ขณะที่ชีวประวัติของการผลิตสินค้าวัฒนธรรมของชาวบ้านปางไม้แดง มีจุดเริ่มต้นจากแรงกดดันทั้งด้านประชากรและระบบนิเวศที่เสื่อมโทรม ประกอบกับถูกดึงดูดด้วยความเจริญและโอกาสต่างๆ ของตัวเมืองเชียงใหม่ ทำให้อาชีพขายสินค้าวัฒนธรรมกลายเป็นทางเลือกที่เหลืออยู่ ขณะที่ทางเลือกอื่นถูกปิดไปจนหมด (เช่น การปลูกฝิ่น การปลูกพืชพาณิชย์ การเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นต้น) การผลิตและขายสินค้าวัฒนธรรมแม้ว่าจะเป็นทางเลือกที่เปิดกว้างของชาวบ้าน แต่ก่อให้เกิดการแข่งขันกันสูงตามไปด้วย เนื่องจากทุกหลังคาเรือนแข่งขันกันผลิตสินค้าออกมาขาย เพื่อให้มีรายได้มาเลี้ยงครอบครัว^๑

การแข่งขันกันผลิตสินค้าออกมาขาย ในสถานการณ์ที่ไม่มีการผลิตภาคการเกษตรรองรับ และความต้องการบริโภคสินค้าในตลาดยังไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมามากพอ นั้นก่อให้เกิดปัญหาการผลิตสินค้าเหมือนๆ ออกมาจำนวนมากเกินไป จนเกิดภาวะล้นตลาด ร้านค้าที่รับซื้อจึงอยู่ในฐานะได้เปรียบในเจรจาต่อรอง ส่งผลให้เกิดการตัดราคาขึ้น โดยเฉพาะรายที่มีฝีมือไม่ดีนัก จะยินยอมขายสินค้าของตนในราคาต่ำกว่าปกติ เนื่องจากครอบครัวมีความจำเป็นต้องใช้เงิน

ความแตกต่างของภาวะทางเศรษฐกิจระหว่างคนมีร้านขายของกับคนเย็บผ้า และทำงานไม้ขาย มีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น จนในระยะหลังชาวบ้านบางส่วนกลายเป็นแรงงานรับจ้างผลิตชิ้นส่วนให้กับเจ้าของร้านค้า

สำหรับที่ปางมะผ้า ระบบการผลิตภาคการเกษตรยังไม่ถึงทางตัน เพียงแต่ถูกลดความสำคัญลง เนื่องจากอยู่ไกลตลาด ทำให้ผลผลิตราคาต่ำ ขณะที่สภาพแวดล้อมธรรมชาติกลายเป็นจุดขายดึงดูดความสนใจผู้คนภายนอก การเข้ามาของนักท่องเที่ยวและธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับชาวบ้านที่จะหาผลประโยชน์ได้ โดยการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า

การสร้างความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรม

ด้วยเหตุที่ความต้องการบริโภคหรืออุปสงค์ (demand) เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมมนุษย์ ดังนั้น นอกจากจะเป็นความปรารถนาของมนุษย์ที่ไม่อาจจะระบุที่มาได้แล้ว ความต้องการบริโภคยังมีสถานะเป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทสำคัญต่อปฏิบัติการและการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม เป็นการตอบสนองเชิงกลไกต่อการชี้นำทางสังคม (ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ส่งผลต่อความต้องการบริโภคสินค้าของคนเราในปัจจุบัน) และทำให้ความต้องการวัตถุดิบไม่จำกัดและไม่เลือกกลายเป็นสิ่งที่หาซื้อได้ (Appadurai 1989: 29) ความต้องการบริโภคจึงไม่เพียงถูกกำหนดโดยพลังทางสังคมและเศรษฐกิจด้านเดียว แต่ขณะเดียวกันสามารถชี้นำสังคมและเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน

^๑ ดูรายละเอียดเรื่องการผลิตสินค้าอัตลักษณ์ของชาวสิ่วเป็นแนวทางการปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตในเมืองเชียงใหม่ ได้ใน ทวีชัย จตุรพรฤกษ์ และคณะ, จากยอดดอยสู่สลัม การปรับตัวของชาวเขาในเมืองเชียงใหม่, สถาบันวิจัยชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่, 2538, บทที่ 3.

เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมที่เติบโตอย่างรวดเร็วควบคู่ไปกับการขยายตัวของกระแสบริโภคนิยม สิ่งที่ถูกบริโภคภายใต้วัฒนธรรมบริโภคนิยมไม่ใช่ตัวสินค้าที่เป็นวัตถุกายภาพ แต่เป็นความหมายนามธรรมหรือสัญลักษณ์ที่วัตถุหรือสินค้านั้นถูกเสกสรรปั้นแต่งขึ้นมาล่อตาล่อใจ เป้าหมายการบริโภคจึงเป็นการตอบสนองความอยากรู้ ความปรารถนา ที่จะครอบครองสิ่งของของคนอื่นเป็นสำคัญ และสร้างตัวตนตามการนิยามของการตลาด ในสังคมบริโภคนิยม ผู้คนไม่ได้ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามความจำเป็น หรือเพื่อความจำเป็นทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นการบริโภคความหมายเชิงสัญลักษณ์ไปด้วยในขณะเดียวกัน

การเข้ามาของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นการดึงระบบเศรษฐกิจของชุมชน เข้าสู่ระดับโลกหรือโลกาภิวัตน์ ทำให้การขายความเป็นของแท้ทางวัฒนธรรม มีความสำคัญมากต่อกลุ่มชนบนที่สูงที่มีลักษณะความเป็นชนเผ่าดั้งเดิมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ หรือแม้แต่กลุ่มชนที่สูญเสียความเป็นของแท้ทางวัฒนธรรมไปแล้ว ก็สามารถรื้อฟื้นหรือสร้างขึ้นมาใหม่เป็นจุดขายใหม่ได้

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมหรือสัญลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์เป็นสินค้า จึงเป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย ในยุคสมัยที่ภาคบริการมีความเจริญเติบโตแซงหน้าภาคการผลิตด้านอื่นๆ ไปไกล จำนวนนักท่องเที่ยวมีความสำคัญในฐานะเป็นดัชนีบ่งชี้อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ชุมชนบนภูเขาที่ห่างไกลจึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยดึงเอาความเป็นของแท้และความแตกต่างหรือแปลกประหลาดของวิถีชีวิตเป็นจุดขาย

การต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวนี้เอง ทำให้สินค้าวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้รับความนิยมสูงมาก ยิ่งเป็นในชุมชนบนที่สูงที่การผลิตภาคการเกษตร ไม่ได้เป็นทางเลือกที่ก่อให้เกิดรายได้ที่มากพอต่อความจำเป็นในการใช้จ่ายแล้ว การแข่งขันในตลาดสินค้าวัฒนธรรมจะยิ่งสูงมากขึ้นไปอีก และเป็นช่องทางที่เปิดให้ ขณะที่ช่องทางอื่นถูกปิดไปหมด การที่ตลาดสินค้าวัฒนธรรมมีการแข่งขันสูงนี้เอง ส่งผลให้เกิดการสร้างความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมควบคู่กันไปด้วย

ปางมะผ้า ในฐานะสินค้าวัฒนธรรมประการหนึ่งในตลาดที่มีนักท่องเที่ยวเป็นผู้บริโภค จึงต้องมีการสร้างการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมขึ้นมาด้วย ในช่วงแรก ภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการเรื่องนี้ ผ่านการโฆษณาประชาสัมพันธ์ว่า ปางมะผ้าเป็น “ถิ่นผีแมน แดนร้อยถ้ำ” ทำให้มีนักท่องเที่ยวเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา

ในระยะแรกๆ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในหมู่บ้านมักจะเป็นนักเดินป่า ครูใหญ่โรงเรียนบ้านน้ำรินซึ่งสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ เห็นว่ามีนักท่องเที่ยวเข้ามา จึงสับช่องทางหารายได้เสริม โดยสร้างบ้านพักให้นักท่องเที่ยวพักแรมและบริการอาหาร หลังจากนั้นไม่นานได้มีชาวต่างประเทศที่มาแต่งงานกับผู้หญิงลื้อในหมู่บ้าน ได้ลงทุนสร้างบ้านพักหลายหลังที่เรียกว่า

“ลือลือลือ” ในหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อเส้นทางคมนาคมสะดวกขึ้น เริ่มมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมกันมากขึ้น ชาวบ้านจึงเริ่มขายของให้นักท่องเที่ยวที่มาแวะชม

การผลิตสินค้าวัฒนธรรมของบ้านน้ำรินเป็นกิจกรรมของผู้หญิง ส่วนใหญ่จะเป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผ้า ส่วนผู้ชายยังคงทำงานภาคการเกษตรเป็นหลัก แม้ว่าจะมีทักษะการเย็บผ้าไม่แตกต่างกันและได้เห็นตัวอย่างสินค้าจากชาวปางไม้แดงมาก่อนแล้ว แต่ผู้หญิงปางมะผ้าได้เริ่มสร้างผลิตภัณฑ์ของตัวเองขึ้นมา โดยไม่จำเป็นต้องเย็บผ้าเป็นวัตถุดิบเพื่อขายส่งร้านค้าในเมือง เพราะได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการจัดตั้งกลุ่ม การสนับสนุนเงินทุน ให้ความรู้ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ และหาตลาดรับซื้อ จากโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย - เยอรมัน และศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การขายสินค้าวัฒนธรรมเริ่มต้นจากการช่วยเหลือด้านการตลาด และออกแบบผลิตภัณฑ์จากโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน โดยไปหาความต้องการซื้อจากต่างประเทศ มาให้ “กลุ่มสตรีทอผ้าบ้านน้ำริน” เป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งมีปริมาณจำกัด ต่อมา มีนักท่องเที่ยวเดินทางผ่านไปมาตามเส้นทางเชียงใหม่-ป่าเย็บ-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอนมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา กลุ่มผู้หญิงชาวลื้อจึงเริ่มไปตั้งแผงขายของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยวที่จุดชมวิว “กิ่วลม” ทำให้เกิดการสร้างผลิตภัณฑ์หลากหลายขึ้น ทั้งนี้ได้รับการช่วยเหลือในการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ จากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ในช่วงแรกๆ ของการขายของที่จุดชมวิว เนื่องจากช่วงนั้นมีนักท่องเที่ยวต่างชาติที่นิยมการเดินป่าเข้ามาจำนวนมาก ผลิตภัณฑ์ที่ทำออกมาขาย ก็คือ ถุงใส่ขวดน้ำดื่ม หมวก กระเป๋า เป็นต้น

ในระยะหลัง นักท่องเที่ยวเดินป่าเปลี่ยนเส้นทางเดินเท้าไปที่อื่น ทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ของตัวเอง เพราะนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเป็นผู้ผ่านทางชาวไทยที่แวะพักตามจุดชมวิวเพื่อเดินทางต่อไปแม่ฮ่องสอนหรืออำเภอป่าเย็บ ผลิตภัณฑ์ที่ทำออกมาขายในปัจจุบันจึงเป็นของที่ระลึกที่ใช้ประโยชน์ได้เป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ กระเป๋าใส่เครื่องสำอางค์ ของใส่มือถือ และของใส่แว่นตา เป็นต้น

การท่องเที่ยวแบบเดินป่าเข้าสู่ภาวะซบเซาลงมากตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการที่กรมป่าไม้ได้ประกาศให้พื้นที่ลุ่มน้ำลำทั้งหมดเป็นส่วนหนึ่งของ “เขตรักษาพันธุ์ป่าลุ่มน้ำป่าเย็บ” ทำให้บริษัทนำเที่ยวและมัคคุเทศก์เดินพานำลูกทัวร์ไปเดินป่าที่อื่นเกือบหมด เพราะถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ตั้งด่านเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากนักท่องเที่ยวเป็นรายหัว จำนวนนักท่องเที่ยวของปางมะผ้าจึงลดจำนวนลงอย่างมาก

การที่นักท่องเที่ยวเดินป่าลดลงไม่ได้ส่งผลต่อชุมชนชาวเขานั่น ยังส่งผลสะท้อนต่อธุรกิจเกสต์เฮาส์ ร้านอาหาร และการค้าขายในตัวอำเภอด้วย เพราะมีนักท่องเที่ยวมาพักค้างคืนน้อยลง โดยเฉพาะธุรกิจเกสต์เฮาส์ได้รับผลกระทบมากที่สุด เกิดการเปลี่ยนมือบ่อยครั้ง จนกิจการเกือบทั้งหมดตกเป็นของนักลงทุนต่างถิ่น ทำให้การรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไข

ปัญหาการทองเที่ยวตกต่ำในพื้นที่เป็นไปได้อย่างยาก เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าของเกสต์เฮาส์

ขณะที่การท่องเที่ยวชมเขาลง แต่ทว่าการแข่งขันกันในตลาดสินค้าวัฒนธรรมกลับทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น เมื่อชาวลาหู่บ้านลูกข้าวหลามได้นำสินค้าใหม่ออกมาวางขายที่จุดชมวิวน้ำไป๋ โดยที่สินค้าดังกล่าวเป็นการลอกเลียนผลิตภัณฑ์ของลืซู่ การออกมาขายสินค้าออกมาแข่งขันส่วนแบ่งในตลาดด้วย

การช่วงชิง ชื้อแย่ง หยิบฉวย และแข่งขันกัน เปิดพื้นที่เพื่อสร้างการบริโภค ความหมายและผลิตสินค้าอัตลักษณ์ออกมาในตลาด จึงเป็นปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นกับพื้นที่ปางมะผ้าในปัจจุบัน โดยการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้มีรูปแบบหลากหลาย

การที่วัฒนธรรมถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้า ส่งผลให้พรมแดนชาติพันธุ์พังลงและถูกรื้อทิ้งไป อันเป็นการเปิดช่องทางให้คนอื่นเข้าไปฉกฉวยเอาสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางอย่างไปใช้ประโยชน์หรือยึดถือเป็นของตัวเองได้สะดวกยิ่งขึ้น

การแข่งขันกันผลิตสินค้าเพื่อสนองความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จึงมีลักษณะพลิกแพลงสูง และมีความเข้มข้นมากขึ้น

การขายของที่ระลึก: การเมืองเชิงวัฒนธรรมและความแตกต่าง

การที่พื้นที่ปางมะผ้าไม่ได้มีความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรกับรัฐอย่างรุนแรงมากนัก ประกอบกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมันได้ประสบความสำเร็จพอควรในการกดดันโดยไม่ต้องใช้กำลังกดบังคับ ให้ชุมชนบนภูเขาในพื้นที่ปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และการท่องเที่ยว เป็นการบีบรัดอย่างค่อยเป็นค่อยไปผ่านกิจกรรมการพัฒนาด้านต่างๆ ซึ่งเป็นการใช้อำนาจแบบอ่อนเพื่อครอบงำผ่านกระบวนการเปลี่ยนเป็นสินค้า ไม่ใช่กดบังคับอย่างแข็งกร้าว

ดังนั้น บุทธวิธีการต่อสู้กับกระบวนการเปลี่ยนเป็นสินค้า จึงไม่ใช่การเมืองเชิงอัตลักษณ์ ที่มุ่งเรียกร้องสิทธิต่างๆ นานา แต่เป็นการเมืองเชิงวัฒนธรรมที่มุ่งสร้างความแตกต่างและการพยายามเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมที่เข้ามาพร้อมๆ กับกระแสโลกาภิวัตน์ การสร้างอัตลักษณ์ของชาวปางมะผ้าจึงเป็นการเมืองเชิงวัฒนธรรมว่าด้วยการพยายามจะเป็นพวกเดียวกับระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเสรี แต่ยังคงความแตกต่างเอาไว้

เท่าที่ผ่านมา แนวคิดและทฤษฎีต่างๆ จะมองอัตลักษณ์ว่าเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้ไม่ว่าจะถูกกำหนดโดยกระบวนการกล่อมเกลாதาสังคม (ทฤษฎีบทบาท) อุดมการณ์ (ทฤษฎีกลไกของรัฐ ของ Althusser) วาทกรรม (แนวคิดของ Foucault ยุคแรก) หรือวินัยและเทคโนโลยี (แนวคิดของ Foucault ยุคหลัง) ทฤษฎีดังกล่าวทั้งหมดให้ความสำคัญกับบทบาทเชิงสถาบันอย่างมาก อาทิเช่น ครอบครัว โรงเรียน ที่ทำงาน และที่สำคัญมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ก็คือ สื่อประเภทต่าง ๆ นั้นเอง

แต่ในปัจจุบัน เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่า การสร้างอัตลักษณ์ขึ้นอยู่กับภาพลักษณ์ (image) ในลักษณะต่างๆ มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ อัตลักษณ์จึงไม่ได้ถูกกำหนดจากการใช้อำนาจโดยคนอื่นทั้งหมด คนเราสามารถกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองที่แตกต่างเป็นการตอบโต้ได้เช่นกัน นอกจากนั้น เราไม่ได้มีอัตลักษณ์เพียงหนึ่งเดียวและเหมือนกันทั้งหมด แต่จะมีตัวตนที่ขัดแย้งกันมากมาย ดังนั้น คุณลักษณะสำคัญของอัตลักษณ์ก็คือมีการเคลื่อนไหวหรือเลื่อนไหลอยู่เสมอและเป็นการสร้างสรรค์ที่ไม่มีวันเสร็จสิ้น (Sarup 1996) ตามนัยดังกล่าว อัตลักษณ์จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการสร้างสรรค์และดัดแปลงที่ไม่จบสิ้น และมีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา สถานการณ์ และพื้นที่

กรณีพื้นที่ปางมะผ้า เนื่องจากมีบริบททางเศรษฐกิจการเมืองที่ทำให้ต้องแปลงวัฒนธรรมเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว ตามแนวนโยบายการสร้างอุปสงค์การบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมผ่านการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ของรัฐไทย ทำให้แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต้องแข่งขันและช่วงชิงกันนำเสนอตัวเองเพื่อรักษาความโดดเด่นของตนเองเอาไว้ ซึ่งพื้นที่ที่มีการแข่งขันกันนำเสนอตัวเองอย่างเข้มข้นระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ก็คือ การผลิตสินค้าวัฒนธรรม

กระบวนการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าจึงเป็นยุทธวิธีปรับตัวทางเศรษฐกิจเพื่อรักษาหรือยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตและเป็นยุทธวิธีการสร้างและนำเสนอความแตกต่างหรือเป็นการเมืองเชิงวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กัน ของฝากและของที่ระลึกจึงเป็นผลิตภัณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคที่ถูกสร้างขึ้นพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว

การซื้อของฝากและของที่ระลึกของนักท่องเที่ยวไม่ได้เป็นการบริโภคมูลค่าใช้สอยหรือเพื่อใช้ประโยชน์ แต่เป็นการบริโภคความหมายเชิงนามธรรมหรือมูลค่าเชิงสัญลักษณ์มากกว่า อาจเพื่อการครอบครองหรือเป็นวัตถุนิยมขึ้นถึงการก้าวข้ามพื้นที่หรือพรมแดนทางวัฒนธรรม ดังนั้น ของที่ระลึกของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีนัยความหมายของความเป็นของแท้และความโดดเด่นเฉพาะตัว จึงได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ยังเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความหมายนามธรรมแต่มีราคาไม่สูงด้วยแล้ว ธุรกิจการขายของที่ระลึกจึงเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงของการปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อตอบสนองหรือรองรับความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวที่กระแสโลกาภิวัตน์ได้สร้างขึ้น โดยมีการขายสินค้าอัตลักษณ์ เป็นทางเลือกที่เหมาะสมนั้น แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างแข่งขันกันนำเสนอความแตกต่างที่เป็นลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมของตัวเองมาเป็นจุดขาย อันเป็นการสร้างพื้นที่และกำหนดขอบเขตให้กับตัวเอง โดยไม่มีการล่วงล้ำอาณาเขตหรือพรมแดนไปหยาบยืมมาจากกลุ่มอื่น แต่ละกลุ่มพยายามนำเสนอผลิตภัณฑ์หรือสินค้าที่แสดงถึงบางส่วนของอัตลักษณ์ของตนเองเป็นหลัก

ชาวอีสานประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผ้าเป็นปลอกออกมาวางขายที่จุดชมวิวย่างหลากหลาย ลักษณะเด่นของผลิตภัณฑ์อยู่ที่ฝีมือการใช้ผ้าสีต่างๆ มาเย็บต่อกันเป็นรูปร่างต่างๆ (วงกลม สี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม) อย่างวิจิตรบรรจง และมักจะเลือกใช้ผ้าที่มีโทนสีร้อนแรงและสว่างสดใส ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่เป็นภาพแสดงแทนชาวอีสานที่มีบุคลิกภาพมั่นใจในตัวเอง⁹

ชาวลาหู่เดิมเล่อกมาตั้งเพิงขายของป่าและผลผลิตทางการเกษตร ส่วนชาวกะเหรี่ยงได้เปิดพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในชุมชนให้บริการทั้งการนั่งช้าง ล่องแพ และขายผ้าทอพื้นบ้าน

การนำเสนอตัวเองที่แตกต่างกันดังกล่าวเป็นการแข่งขันกันสร้างความแตกต่าง โดยไม่มีการก้าวล้ำพรมแดนเพื่อหุบยืมสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ในช่วงเวลาดังกล่าว ความสัมพันธ์เชิงการค้าระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นในลักษณะด้อยที่ด้อยอาศัยกัน ต่างคนต่างมีจุดเด่นเป็นของตัวเอง ไม่มีการแก่งแย่งแข่งขันกันในการค้า เนื่องจากมีสินค้าแตกต่างกัน ในบางครั้งยังมีการพึ่งพาอาศัยกันอีกด้วย¹⁰

การก้าวข้ามพรมแดนทางชาติพันธุ์เพื่อแลกเปลี่ยนและหุบยืมความหมายหรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนอื่นมาใส่ไว้ในสินค้าของตัวเอง จนกลายเป็นการผลิตในลักษณะลูกผสม เกิดขึ้นเมื่อสถานการณ์การท่องเที่ยวในพื้นที่เข้าสู่ภาวะซบเซา อันเนื่องมาจากปัญหาทั้งจากภายในและภายนอกพื้นที่

ในระดับประเทศ เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำจากภาวะฟองสบู่แตก (ปี พ.ศ.2540) และนโยบายการปราบปรามยาเสพติด ทำให้นักท่องเที่ยวและคนผ่านทางลดลง ในระดับโลก เกิดปัญหาการก่อการร้าย (กรณีล่มตึกเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ.2544) และเกิดโรคระบาด (โรคทางเดินหายใจหรือซาร์ และไข้หวัดนก ในปี พ.ศ.2546) เป็นเหตุให้จำนวนนักท่องเที่ยวลดลงอย่างมากในรอบ 4-5 ปีที่ผ่านมา

การที่นักท่องเที่ยวลดจำนวนลง ทำให้การปรับตัวในการค้ามีความเข้มข้นมากขึ้น ชาวอีสานไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เนื่องจากผลิตภัณฑ์ผ้าแถบมีตลาดภายในประเทศเพิ่มขึ้นจากโครงการ OTOP ทดแทนนักท่องเที่ยวที่หายไป อีกทั้งยังคงมีผลผลิตทางการเกษตรเป็นรายได้เสริมได้บ้าง ทำให้ไม่เดือดร้อนมากนัก

กลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากปัญหานี้มากที่สุดคือชาวลาหู่เดิมบ้านลูกข้าวหลาม ซึ่งแต่เดิมวางขายของป่าและพืชผักผลไม้จากไร่ที่จุดชมวิวกาญจนาภิเษกทางเข้าหมู่บ้าน เนื่องจากลูกค้าหลักคือผู้เดินทางผ่านไปมาชาวไทย และไม่มีสินค้าอย่างอื่นมาขายได้อีก ทำให้ชาวลาหู่เลือกปรับตัวโดยการสร้างผลิตภัณฑ์ผ้าลวดลายแบบอีสานออกมาวางขาย โดยได้พยายามนำเสนอความแตกต่างเฉพาะตัวของสินค้า ด้วยการผสมผสานลายผ้าแถบของอีสาน เข้ากับลายผ้าทอของเมียนมา และลายผ้าปักของม้ง ไว้อยู่ในผลิตภัณฑ์ชิ้นเดียวกัน ซึ่งชาวลาหู่ไม่เคยทำมาก่อน

⁹ คำว่า “อีสาน” หมายถึงผู้ที่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตัวเอง มาจากคำว่า “อีหยัง” แปลว่าจารึประเพณี และ “ฮู้” แปลว่า คน

¹⁰ ในช่วงที่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเข้ามาเดินป่าในพื้นที่กันอย่างคึกคักนั้น ชุมชนที่เป็นเส้นทางเดินเท้ามีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยนำนักท่องเที่ยวไปส่งต่อให้แก่นัก

ตามปกติ ผลิตภัณฑ์ผ้าของลื้อแต่ละชิ้น จะประกอบด้วยลวดลายผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์เพียงกลุ่มเดียว เช่น ซองใส่โทรศัพท์มือถือ แม้ว่าจะมีวางขายหลายขนาด หลายสี และหลายลวดลาย แต่ทว่าจะมีลายผ้าเพียงลายเดียวเท่านั้นบนสินค้าแต่ละชิ้น การที่ชาวลาหู่เฒ่าเฒ่าสืบทอดลายเส้นแบบออกมาวางขายแข่งกันนั้น ทำให้ชาวลื้อมีการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ของตัวเอง เพื่อให้คงความเป็นผ้าการออกแบบและเอกลักษณ์ของตัวเองเอาไว้ โดยการเพิ่มความหลากหลายของประเภทสินค้า พัฒนารูปแบบ ลวดลาย และเพิ่มความแตกต่างของสีสันให้มากขึ้นด้วย

แต่เดิมชาวลื้อมักจะใช้ผ้าสีฉูดฉาดสลับกันหลายสี เช่น ดองอ่อน เหลืองสด ส้ม แดงสด ฟ้ายคราม ขาว ดำ ม่วง เป็นต้น มาเย็บเป็นลายผ้าแถบและลายเขี้ยวสุนัข¹¹ ซึ่งจะได้ผลิตภัณฑ์ที่มีลวดลายไม่ต่างกันมากนัก เป็นการรักษาลักษณะเด่นของตนเองเอาไว้ การใช้สีสันทัดกันดังกล่าวสะท้อนลักษณะความเป็นของแท้แบบพื้นบ้านเป็นหลัก ต่อมาได้ปรับปรุงลวดลายผ้าแถบโดยการไล่เฉดสีเพียงสีใดสีหนึ่ง เช่น เฉดสีน้ำตาล สีม่วง สีเขียว และสีฟ้า เป็นต้น หากมีการสลับสีจะใช้ผ้าสีไม่เกิน 2-3 สี และเลือกผ้าสีให้อยู่ในโทนเดียวกัน อันเป็นการบุกเบิกหรือขยายขยายพื้นที่ใหม่ เพื่อคงความแตกต่าง และรักษาสถานะผู้นำในการออกแบบและสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผ้าเอาไว้ต่อไป

นอกจากลายผ้าแถบและเขี้ยวสุนัขอันเป็นสัญลักษณ์ของลื้อแล้ว ยังมีการเพิ่มความหลากหลายของลวดลายที่ปรากฏในผลิตภัณฑ์ชิ้นอื่น โดยการไปหยิบยืมเอาลายผ้าปักของม้งและลายผ้าทอของเมี่ยน มาเป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมด้วย เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีลวดลายและสีสันหลากหลายและแตกต่างกันยิ่งขึ้น

ปัจจุบันมีผลิตภัณฑ์ผ้าของท้องถิ่นได้รับคัดเลือกให้เป็นผลิตภัณฑ์อย่างหนึ่งของโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ของอำเภอปางมะผ้า จึงเป็นการเปิดตลาดของผลิตภัณฑ์ออกไปสู่ระดับภูมิภาคและระดับประเทศ ทุกวันนี้กลุ่มสตรีบ้านน้ำรินต้องไปหาซื้อผ้าแถบและผ้าทอจากที่อื่นเป็นส่วนใหญ่ เพื่อนำมาประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆ ผ้าแถบลายดั้งเดิมจะสั่งจากบ้านต้นลุงและชาวบ้านในหมู่บ้าน ผ้าทอม้งจะซื้อจากร้านค้าในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของชาวม้งจากจังหวัดพะเยา กลุ่มสตรีบ้านน้ำริน ทำหน้าที่ตัดเย็บออกมาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อนำไปขายโครงการสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ และกรุงเทพมหานคร

จะเห็นว่า ผลิตภัณฑ์/สินค้าอัตลักษณ์ของลื้อปางมะผ้า เป็นพื้นที่/เวทีของการนำเสนอภาพแสดงแทนอัตลักษณ์ ในฐานะคนขายสินค้าอัตลักษณ์ที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือรูปแบบและสีสัน ให้คงความแปลกใหม่และแตกต่างอยู่เสมอ ในตัวสินค้า/ผลิตภัณฑ์ จะมีทั้งการลวดทอน การช่วงชิง และการผสมผสานความหมายจากหลายวัฒนธรรม

¹¹ ศิลปะการเย็บผ้าของชาวลื้อมีความโดดเด่นเฉพาะตัว ลายผ้าได้จากการเขียนแบบถึงที่อยู่รอบตัว จากการรวบรวมลายผ้าพบว่า ชาวลื้อมีการเย็บผ้าเป็นลวดลายไม่น้อยกว่า 6 ลาย ได้แก่ หางงูศร ออกเสือ เขี้ยวสุนัข ทองรูป หลุมหมวก และผ้าแถบ ลายผ้าดังกล่าวเป็นถึงคดแดงแขนเสื้อ ออกเสือ ไหล่เสื้อ คีรีคั่นแขน หมวก ถูย่น และเข็มขัด เป็นต้น แต่การนำมามากแต่งผลิตภัณฑ์นั้น มีเพียงลายผ้าแถบและเขี้ยวสุนัขเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากต้องใช้ฝีเย็บด้วยความประณีต และเป็นที่ยอมรับของตลาดมากกว่าลายอื่นๆ

ลายผ้าแถบจากแขนเสื้อผู้หญิง และลายเขี้ยวสุนัขจากข้อมือของผู้ชายถูก ถอดออกมาประดิษฐ์ใหม่เป็นลวดลายประดับประดาให้ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆหลายรูปแบบ อาทิเช่น กระเป๋าสตางค์ กระเป๋าใส่เศษเหรียญ แผ่นรองจานและแก้วน้ำ ผ้าปูโต๊ะ ฯลฯ ส่วนลาย ผ้าทอของม้งและเมี่ยน ถูกหยิบยืมลวดลายมาตกแต่งบนซองใส่มือถือ และซองแว่นตา เป็นต้น

ลาหู่บ้านบ่อไคร้ยังคงมีอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และหาของป่า ได้สร้างเพิงขาย ของป่า และผลผลิตจากไร่ เพื่อนำเสนอตัวเองในฐานะชาวคอย

ส่วนลาหู่บ้านถูกข้าวหลามนอกจากจะขายผลผลิตจากไร่และของป่าที่จุฑามวิ ที่บ้านห้วยน้ำโป่งแล้ว ปัจจุบันได้หันมาขายของผลิตภัณฑ์จากผ้าตามแบบลือด้วย โดยให้เหตุผล ว่าของป่าและผลผลิตจากไร่ขายได้น้อยลงมาก นับตั้งแต่มีการปราบปรามการค้ายาเสพติดอย่าง เข้มงวด เพราะทำให้ชาวบ้านที่เป็นลูกค้ารายใหญ่ ซื่อของทีละมากๆ ลดน้อยลง ส่วนนักท่องเที่ยว ผ่านทางจะซื้อของไม่มากนัก

ในการเปิดพื้นที่และนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ด้วยการผลิตหรือขายสินค้า ท่องเที่ยว มีอยู่ 3 วิธีการ คือ

วิธีการแรก เป็นการดึงเอาสัญลักษณ์ หรือความหมายออกจากบริบทเดิมเพื่อ นำไปเปลี่ยนเป็นไปใส่/บรรจุไว้ในสินค้าวัฒนธรรม เช่น การเอาลายผ้าแถบที่เคยอยู่ที่แขนเสื้อ ผู้หญิง และลายเขี้ยวสุนัขที่เคยอยู่ที่ข้อมือผู้ชาย ไปใส่ไว้ในสินค้าต่างๆ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ใหม่ที่มี ลักษณะโดดเด่น มีความแปลกและแตกต่างจากคนอื่น อันเป็นการนำเสนอภาพแสดงแทนอัต ลักษณ์ชาติพันธุ์ของตนเอง

วิธีที่สอง คือ การหยิบยืมลายปักและทอของกลุ่มอื่นๆ มาใส่ไว้ในผลิตภัณฑ์ ของตนเอง ซึ่งปรากฏอยู่ทั้งที่เป็นลวดลายผ้า สีส้น และรูปแบบสินค้า

วิธีที่สาม คือ การสร้างผลิตภัณฑ์ของตนเองในลักษณะเป็นลูกผสม โดยการ คัดแปลงและผสมผสานจากสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มอื่นทั้งรูปแบบและสีส้น เข้ากับ ของตนเอง

ในการประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก เกิดจากการหยิบยืม หยิบฉวย และลอก เลียนรูปแบบจากสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น ถุงใส่ร่ม กระเป๋าใส่เงิน กระเป๋าเครื่องสำอาง ซองแว่น ซองมือถือ หมวก ฯลฯ มาผสมผสานกับลวดลายหรือศิลปะการ เย็บปักประดิษฐ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ลายผ้าทอของเมี่ยนและม้ง ลายโครเชต์ของม้ง ลาย ผ้าแถบ และการเย็บผ้าเป็นลวดลายต่างๆ ของลือ เป็นการปรับเปลี่ยนแนวทางการผลิตสินค้าอัต ลักษณ์ของตนเองหลังจากผ่านพ้นการลองผิดลองถูกมาระยะเวลาหนึ่ง การผลิตสินค้าในรูปของ ที่ระลึกและของใช้ที่มีลักษณะเฉพาะตัว จึงไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมที่สร้างรายได้เท่านั้น แต่ยัง เป็นการเปิดตัวเองออกไปพบกับประสบการณ์ใหม่ เกิดความเข้าใจวิธีการและขยับขยายพื้นที่ ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นไปด้วย

5. การผลิตเสื้อผ้าตามจารีตประเพณีเป็นสินค้าสำเร็จรูป

ขณะที่สินค้าอัตลักษณ์ของชาวลื้อที่ทำจากผ้า ซึ่งวางขายให้กับนักท่องเที่ยวที่ผ่านทางตามจุดชมวิวดังต่างๆ ได้เกิดการคัดแปลงและหยิบยืมผสมผสานจากชาวล้านนา จนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นที่ดูแทบไม่ออกแล้วว่า ผลิตภัณฑ์ชนิดไหนเป็นของใคร เนื่องจากมีการลอกเลียนตามแบบกันจนมีรูปร่างหน้าตา ตลอดจนสีสันทันที่ไม่ต่างกันไปแล้ว

ในซอยเล็กๆ ข้างตลาดสดปางมะผ้า ปรากฏว่า มีครัวเรือนชาวลื้อจากบ้านก๊ิดสามสิบ ได้มาเปิดร้านขายเสื้อผ้าลื้อสำเร็จรูป อยู่ 3 ร้าน ซึ่งเสื้อผ้าลื้อสำเร็จรูปดังกล่าวประกอบด้วย เสื้อคลุมยาวของผู้หญิง และกางเกงของผู้ชาย ซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มตามแบบจารีตประเพณีของลื้อ ไม่ใช่เสื้อกางเกงสำเร็จรูปที่วางขายทั่วไป

ตามปกติแล้ว ผู้หญิงลื้อนุ่งห่มมิดชิด สวมเสื้อคลุมยาวสีดำ สวมกางเกงสีดำ ขาสวมส่วน และมีที่รัดหน้าแข้งที่มีลวดลายสวยงาม ส่วนผู้ชายสวมเสื้อแขนยาวสีดำ กางเกงยาวคลุมเข่า และสวมผ้ารัดหน้าแข้งสีดำ ในอดีต ผู้หญิงลื้อจะตัดเย็บเสื้อผ้าใหม่ให้กับสมาชิกในครัวเรือนเพียงปีละครั้ง สำหรับใช้เป็นเครื่องแต่งกายในช่วงพิธีปีใหม่ และใช้นุ่งห่มในชีวิตประจำวัน ดังนั้น จึงนิยมเนื้อผ้าที่ทนทาน และมีความหนาพอที่จะป้องกันแดดและความหนาวเย็นได้

ในการตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นสินค้าสำเร็จรูปจำนวนมากของชาวบ้านก๊ิดสามสิบนี้ ได้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อผ้าจากเดิมที่มักจะนิยมผ้าชนิดหนาและทนทาน เพื่อเพิ่มความอบอุ่นแก่ร่างกายและให้สวมใส่ทำงานในไร่ได้นานตลอดปี ได้เปลี่ยนมาใช้เนื้อผ้าบางเบา เพื่อให้มีการถ่ายเทความร้อนได้ดี อีกทั้งยังได้เพิ่มเติมสีสันและลวดลายให้สดใสสะดุดตาและเข้ากับสมัยนิยมมากกว่าเดิม

บ้านก๊ิดสามสิบเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีประชากรประมาณ 300 หลังคาเรือน อยู่ห่างจากตัวอำเภอปางมะผ้าไปทางทิศใต้ประมาณ 18 กิโลเมตร แต่เดิมมา บ้านก๊ิดสามสิบเป็นเขตปลูกฝิ่นที่ใหญ่ที่สุดในแถบปางมะผ้า และเป็นพื้นที่ห่างไกล การคมนาคมไม่สะดวก ในช่วงฤดูฝนรถยนต์ไม่สามารถเข้าออกได้ ทำให้บ้านก๊ิดสามสิบเป็นชุมชนที่ค่อนข้างปิดตัวเองจากโลกภายนอก

บ้านก๊ิดสามสิบเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงเลื่องลือมากในเรื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน ความใหญ่โตของไร่ฝิ่น และอากาศเย็นสบายตลอดปี การที่มีพื้นที่ปลูกฝิ่นจำนวนมากทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านก๊ิดสามสิบอยู่ในเกณฑ์ดี ทำให้ช่วงเวลาของการจัดพิธีปีใหม่ของชุมชนเป็นที่สนใจของชาวลื้อที่อื่นๆ อย่างกว้างขวาง เพราะที่นั่นจะมีงานรื่นเริงและงานเลี้ยงเฉลิมฉลองนานหลายวัน ผู้หญิงแต่งกายอย่างงดงามออกมาร่วมเดินรำในพิธีปีใหม่และงานเลี้ยงอย่างพร้อมเพรียง และที่สำคัญคือ ฝีมือการตัดเย็บเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมีความปราณีตและมีการตกแต่งอย่างสวยงามกว่าที่อื่น จนเป็นที่กล่าวขานและโจษจันกันทั่วไป

หลังจากที่เลิกปลูกฝิ่นไปในราวปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา บ้านกิดสามสิบได้เปลี่ยนไปปลูกพืชเงินสด ได้แก่ ถั่วแดง ผักกาด ขิง และมันฝรั่ง เป็นต้น ทำให้จำเป็นต้องติดต่อกับตลาดที่ปางมะฝ้ามากขึ้น เพื่อขายผลผลิต ทางราชการ โดยกองทัพอากาศที่ 3 จึงได้ปรับปรุงถนนให้มีสภาพที่รถยนต์สามารถวิ่งได้ตลอดปี

ผลจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเพาะปลูกและความสะดวกของการคมนาคม ส่งผลให้ในปัจจุบัน มีชาวลีซุจากบ้านกิดสามสิบลงมาซื้อที่ดินปลูกบ้าน และเช่าบ้านจากชาวไทยใหญ่กันมากขึ้น เพื่อเป็นที่พักระหว่างขายผลผลิต และเป็นบ้านพักของบุตรหลานที่ถูกส่งมาเรียนหนังสือในตัวอำเภอมากขึ้น จนกระทั่งเมื่อประมาณ 2 ปีที่แล้วมา มีชาวลีซุมาเปิดร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่ข้างตลาดจำนวน 3 ร้าน

ลูกค้าส่วนใหญ่เป็นชาวลีซุวัยหนุ่มสาวจากชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ ซึ่งปัจจุบัน มีอาชีพปลูกพืชเศรษฐกิจปีละหลายครั้ง ผู้หญิงหลายรายต้องเย็บผ้าขาย เป็นรายได้เสริม และมีอาชีพนึ่งขายของที่ระลึกหรือสินค้าอัตลักษณ์ให้นักท่องเที่ยวเป็นหลัก ทำให้ไม่มีเวลาตัดเย็บเสื้อผ้าให้สมาชิกในบ้านสวมใส่อีกต่อไป

การเปิดร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป จึงสามารถตอบสนองความต้องการของชาวลีซุดังกล่าวได้เป็นอย่างดี กิจกรรมขายเสื้อผ้าลืซุจะคึกคักอย่างมากในช่วงก่อนที่จะมีพิธีปีใหม่ และพิธีกรรมสำคัญประจำปีอื่นๆ เพราะนอกจากจะมีลูกค้าทั้งจากชุมชนใกล้เคียงแล้ว ได้แก่ บ้านหนองตอง แม่หมู และน้ำริน ยังปรากฏว่ามีลูกค้าจากต่างถิ่นมาซื้อหาเสื้อผ้าลืซุสำเร็จรูปไปสวมใส่ในงานปีใหม่กันไม่น้อย มีทั้งที่มาจากอำเภอปาย มาจากเชียงใหม่ และมาไกลจากจังหวัดเพชรบูรณ์ก็มี

ก่อนหน้านี้ ธุรกิจและร้านค้าต่างๆ ที่อยู่บริเวณตลาดหรือตัวอำเภอปางมะฝ้า อันได้แก่ ร้านอาหาร ร้านขายของ ร้านซ่อมรถ บิมน้ำมัน เกสต์เฮาส์ ร้านขายโทรศัพท์มือถือ และแม่ค้าในตลาดสด มักจะเป็นกิจการของคนต่างถิ่นหรือชาวไทยใหญ่ที่อยู่ในพื้นที่มาก่อนเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่บนที่สูง มักจะลงมาขายผลผลิตและซื้อข้าวของเครื่องใช้กลับไปมากกว่าจะมาตั้งร้านค้าในตลาดด้วยตัวเอง

การที่บ้านกิดสามสิบเคยเป็นแหล่งปลูกฝิ่นขนาดใหญ่ ทำให้มีหน่วยทหารจากกองทัพอากาศที่ 3 เข้าไปตั้งฐานปฏิบัติการเฝ้าระวังและสอดส่องการปลูกฝิ่นและค้ายาเสพติด กับการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่¹² การมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาเสพติดในพื้นที่เป็นเวลานาน (ทั้งเป็นแหล่งผลิตในอดีต และเป็นเส้นทางลำเลียงในปัจจุบัน) กลายเป็นตราบาปที่ถูกประทับแน่น แม้ว่าชาวบ้านจะเลิกปลูกฝิ่นไปหลายปีแล้วก็ตาม

ดังนั้น การลงจากคอยมาเปิดร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป ซึ่งเป็นสินค้าอัตลักษณ์

¹² ในพื้นที่อำเภอปางมะฝ้า มีฐานปฏิบัติการของหน่วยทหารอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ บ้านแม่ละนา กิดสามสิบ และแอโก

อย่างหนึ่ง จึงเป็นการพยายามลดตราใบ โดยการนำเสนอตัวตนของความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างไปจากเดิม อันเป็นแสดงตัวต่อสายตาของรัฐ ในฐานะนักธุรกิจเกี่ยวกับเสื้อผ้าสำเร็จรูป ซึ่งเชื่อว่าจะสอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐ

ในช่วงปี พ.ศ.2546 รัฐบาลได้ประกาศสงครามกับปัญหาเสพติด ปรากฏว่ามีชาวบ้านกีดสามสิบลงมาซื้อที่ดินปลูกบ้านและเช่าบ้านกันหลายราย ทำให้ในปัจจุบัน มีชุมชนลี้ซู่ในตัวอำเภอปางมะผ้าเกิดขึ้น ซึ่งมีประชากรจำนวนไม่น้อยที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาอยู่ในเมือง ทั้งเพื่อซื้อขายผลผลิต เรียนหนังสือ และทำงานอื่นๆ

เจ้าของร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปรายหนึ่ง เป็นบุตรสาวของอดีตผู้ใหญ่บ้านกีดสามสิบ ได้เปิดร้านหลังจากที่บิดาถึงแก่กรรมไม่นาน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ทางราชการกำลังลงมือปฏิบัติการทำสงครามกับยาเสพติดอย่างทั่วประเทศ

ดังนั้น การขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป จึงเป็นการพยายามเปิดพื้นที่ใหม่ในการจัดวางตนเอง หรือเป็นยุทธวิธีนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในฐานะเจ้าของกิจการที่ดำเนินธุรกิจที่ไม่ขัดกับกฎหมายและความสงบสุขของส่วนรวม การที่ได้เลือกเสื้อผ้าลี้ซู่ตามจารีตประเพณีเป็นตัวแทน เป็นการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์และต่อรองต่ออำนาจวิธีหนึ่ง ที่แสดงว่าไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐและโลกาภิวัตน์อย่างสิ้นเชิง

การเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าไม่ว่าจะโดยการการสร้างผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่น หรือผลิตสินค้าวัฒนธรรมสำเร็จรูปออกมาขาย นอกจากทำให้มีรายได้แล้ว ยังสามารถนำเสนอความแตกต่างทางวัฒนธรรมของตนเอง และทำให้สามารถเปิดพื้นที่สังคมให้ได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “ความเป็นปางมะผ้า” อีกด้วย

6. สรุป

การที่ปางมะผ้าได้กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมอย่างสม่ำเสมอในช่วง 10 ปีเศษที่ผ่านมา ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตามไปด้วย เนื่องจากการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นปรากฏการณ์คู่ขนานกับการขยายตัวของวัฒนธรรมบริโภคนิยม การผลิตและการซื้อขายของที่ระลึกในฐานะสินค้าชาติพันธุ์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงการทำสิ่งของออกมาขายเท่านั้น แต่เป็นการสร้างความต้องการบริโภคความหมายเชิงสัญลักษณ์ ที่ถูกนำเสนอผ่านรูปแบบของสินค้าต่างๆ

การที่ภาคการเกษตรมีความสำคัญลดลงเป็นลำดับ ขณะที่การท่องเที่ยวและการบริโภคความหมายเชิงวัฒนธรรมขยายตัวมากขึ้น ทำให้ภาวะการขาดของสินค้าชาติพันธุ์มีการแข่งขันเข้มข้นไปด้วย ท่ามกลางภาวะกดดันด้านการตลาดที่เพิ่มขึ้นนี้เอง ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ต้องพยายามสร้างความต้องการในการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมกันขึ้นมาแข่งขันกันเอง ส่งผลให้การสร้างจุดขายที่มีลักษณะเฉพาะให้กับสินค้าของตนทวีความเข้มข้นเป็นลำดับ

ภายใต้เงื่อนไขที่ต้องแข่งขันอย่างเข้มข้นนี้เอง พรหมแดนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เคยแจ่มชัดและมีลักษณะเป็นเอกเทศ ไม่มีการรุกร้าก้ากินกันเพื่อผลประโยชน์เชิงธุรกิจมาก่อน ดูเหมือนว่าจะเริ่มพร่าเลือน และถูกหีบฉวยไปเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวราวกับเป็นของสาธารณะ การรุกร้าพรหมแดนทางวัฒนธรรมเพื่อเข้าไปฉกฉวยสัญลักษณ์ทางชาติพันธุ์มาบรรจุไว้เป็นส่วนหนึ่งของสินค้าชาติพันธุ์ของตนเองจึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้การแข่งขันมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น

ลายปักผ้าของม้ง ลายผ้าแถบของลีซู และลายผ้าทอของเมี่ยนและกะเหรี่ยง ที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์ และมีความหมายทางวัฒนธรรมเฉพาะของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ถูกถอดคึงและหีบฉวยมาใช้ประโยชน์โดยการนำเสนอผ่านตัวสินค้า เพื่อสร้างลักษณะโดดเด่นและความแตกต่างให้กับผลิตภัณฑ์ของตนเอง จนเกิดการผลิตสินค้าในลักษณะเป็นลูกผสมทางวัฒนธรรม กล่าวคือ มีการนำลวดลายผ้าของหลายกลุ่มชาติพันธุ์มาอยู่ในสินค้าชิ้นเดียวกัน

จะเห็นว่า แม้ว่าแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะเฉพาะหรืออัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน แต่ในบริบทของการผลิตสินค้าชาติพันธุ์ในพื้นที่ปางมะผ้า ไม่ได้นำไปสู่การแข่งขันและช่วงชิงการผลิตสินค้าเพื่อนำเสนอความแตกต่างของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เท่านั้น แต่ได้เกิดแนวโน้มของการหลอมรวมในการผลิตความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมไปในทิศทางเดียวกัน

การที่แต่ละกลุ่มได้สร้างจุดเด่นหรือจุดขายให้สินค้าของตัวเอง โดยการผสมผสานอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จากหลายๆ กลุ่ม เป็นการนำเสนอความแตกต่างของความหมาย หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เคยแยกกันอยู่ตามเส้นแบ่งของพรหมแดนทางชาติพันธุ์ให้มาอยู่ร่วมกัน ดังนั้น ความหมายร่วมที่ถูกสร้างขึ้นมาแสดงแทนความเป็นของแท้ เพื่อ

สนองความต้องการบริโภคความหมายเชิงสัญลักษณ์ของนักท่องเที่ยว ก็คือ ความเป็นชนเผ่า และ ความเป็นท้องถิ่น หรือ “ความเป็นปางมะผ้า” นั่นเอง

การนำเสนออัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ในรูปของสินค้าจึงเป็นยุทธวิธีการนำเสนอตนเองที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข สถานการณ์และผลประโยชน์ที่ไม่หยุดนิ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ชายขอบของสังคมประสบชะตากรรมร่วมกันจากการถูกกดขี่โดยรัฐและถูกจัดตั้งเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก หรือกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้พรมแดนชาติพันธุ์ของชนกลุ่มต่างๆ พร่าเลือนและสับสนลง สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมถูกลดความหมายเป็นลงเพียงสินค้าตอบสนองความต้องการบริโภคความหมายทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ที่ถูกนำเสนอในรูปสินค้า ยังเป็นการคืนร้นต่อสู้และเจรจาต่อรอง ด้วยการทลายรั้วหรือพรมแดนชาติพันธุ์ที่เคยเป็นสิ่งที่ใช้แบ่งแยกตนเองออกจากคนอื่น

อย่างไรก็ตาม การหิบบั้ม ฉกฉวยสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชนกลุ่มต่างๆ เป็นการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างกัน ก่อให้เกิดพื้นที่หรือการสร้างพรมแดนใหม่ อันเป็นผลจากการสร้างภาวะถูกผสมที่เกิดจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกันและกัน ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งสินค้าวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซ่อนทับลงบนพื้นที่ทางชาติพันธุ์ที่มีอยู่ก่อน แต่พรมแดนได้พร่าเลือนไป

บรรณานุกรม

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

- 2541 “วาทกรรมชาวเขา”, ใน ชูศักดิ์ วิทยาภัก (บก.), *สังคมศาสตร์*, ปีที่ 11
ฉบับที่ 1, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่:92-135

อารยะ ภูสาคัส และคณะ

- 2546 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำ
นางน้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, กองทุนสนับสนุนการวิจัย.

Appadurai, Arjun (editor)

- 1986 *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective.*
Cambridge: Cambridge University Press.

Hall, Stuart (editor)

- 1997 *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.*
London: Sage publications Ltd.

Marcus, George E. and Myers, Fred R. (eds.)

- 1995 *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology.* Berkeley:
University of California Press.

Rodaway, Paul

- 1995 *Exploring the Subject in Hyper-Reality.* In S. Pile and n. Thrift, (eds.)
Mapping the Subject. London; Routledge, 241-266.

Sarup, Madan

- 1996 *Identity, Culture and the Postmodern World.* Athens: The University of
Georgia Press.